

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΡΑΝΤΟΥ
της 28ης Οκτωβρίου 2021¹

Υπόθεση C-267/20

**AB Volvo,
DAF TRUCKS NV
κατά
RM**

[αίτηση του Audiencia Provincial de León
(εφετείου περιφέρειας León, Ισπανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Άρθρο 101 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2014/104/ΕΕ – Αγωγές αποζημιώσεως βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Εθνική διάταξη που καθορίζει ως χρονικό σημείο αναφοράς για την αναδρομικότητα την ημερομηνία επιβολής της κυρώσεως και όχι την ημερομηνία ασκήσεως της αγωγής – Προθεσμία παραγραφής όσον αφορά την εξωσυμβατική ευθύνη – Ποσοτικοποίηση της προκληθείσας ζημίας – Αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας»

I. Εισαγωγή

1. Η υπό κρίση υπόθεση εντάσσεται στη σειρά των αιτήσεων προδικαστικής αποφάσεως που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο από εθνικά δικαστήρια με αντικείμενο την ερμηνεία της οδηγίας 2014/104/ΕΕ², σχετικά με τις αγωγές αποζημιώσεως για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού.
2. Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και των άρθρων 10, 17 και 22 της οδηγίας 2014/104.
3. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των AB Volvo και DAF Trucks NV (στο εξής: εναγόμενες) και του RM (στο εξής: ενάγων) με αντικείμενο αγωγή αποζημιώσεως που άσκησε ο τελευταίος για την αποκατάσταση ζημίας προκληθείσας λόγω διαπιστωθείσας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, η οποία διαπράχθηκε από ορισμένες επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων και οι εναγόμενες.

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

² Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημιώσεως βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2014, L 349, σ. 1).

4. Η υπό κρίση υπόθεση θα παράσχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να διευκρινίσει το *ratione temporis* πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2014/104, πράγμα το οποίο έπραξε για πρώτη φορά με τις αποφάσεις *Cogeco Communications*³ και *Skanska Industrial Solutions* κ.λπ.⁴. Ως εκ τούτου, οι απαντήσεις που θα δώσει το Δικαστήριο στο αιτούν δικαστήριο στην υπό κρίση υπόθεση ενδέχεται να επηρεάσουν διαφορές που ήδη εκκρεμούν ενώπιον εθνικών δικαστηρίων εντός της Ένωσης, στις οποίες εγείρεται το ζήτημα της *ratione temporis* εφαρμογής των διατάξεων της οδηγίας αυτής, ιδίως στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγών αποζημιώσεως οι οποίες αφορούν πραγματικά περιστατικά που έλαβαν χώρα πριν από την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας.

II. Το νομικό πλαίσιο

A. Το δίκαιο της Ένωσης

1. Ο κανονισμός (ΕΚ) 1/2003

5. Το άρθρο 25, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΚ) 1/2003⁵ προβλέπει τα εξής:

«Η παραγραφή αρχίζει από την ημέρα διάπραξης της παράβασης. Ωστόσο, αν μια παράβαση είναι διαρκής ή έχει διαπραχθεί κατ' εξακολούθηση, η παραγραφή αρχίζει από την ημέρα παύσης της παράβασης.»

6. Κατά το άρθρο 30 του κανονισμού αυτού, το οποίο φέρει τον τίτλο «Δημοσίευση των αποφάσεων»:

«1. Η Επιτροπή δημοσιεύει τις αποφάσεις τις οποίες λαμβάνει κατ' εφαρμογή των άρθρων 7 έως 10, 23 και 24.

2. Στη δημοσίευση μνημονεύονται τα ενδιαφερόμενα μέρη και τα ουσιώδη στοιχεία της απόφασης, περιλαμβανομένων των κυρώσεων που επιβάλλονται. Επίσης λαμβάνεται υπόψη το έννομο συμφέρον των επιχειρήσεων για την προστασία του επαγγελματικού απόρρητου.»

2. Η οδηγία 2014/104

7. Το άρθρο 10 της οδηγίας 2014/104, το οποίο φέρει τον τίτλο «Προθεσμία παραγραφής», ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τους κανόνες περί προθεσμιών παραγραφής για την άσκηση αγωγών αποζημιώσεως σύμφωνα με το παρόν άρθρο. Οι εν λόγω κανόνες καθορίζουν το πότε αρχίζει η προθεσμία παραγραφής, τη διάρκεια της προθεσμίας και τις συνθήκες υπό τις οποίες η προθεσμία διακόπτεται ή αναστέλλεται.

³ Απόφαση της 28ης Μαρτίου 2019 (C-637/17, στο εξής: απόφαση *Cogeco*, EU:C:2019:263).

⁴ Απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019 (C-724/17, EU:C:2019:204).

⁵ Κανονισμός του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα [101 και 102 ΣΛΕΕ] (ΕΕ 2003, L 1, σ. 1).

2. Η προθεσμία παραγραφής δεν αρχίζει να τρέχει πριν από την παύση της παράβασης του δικαίου ανταγωνισμού και προτού ο [ενάγων] λάβει γνώση ή μπορεί ευλόγως να αναμένεται ότι γνωρίζει τα εξής:

- α) τη συμπεριφορά και το γεγονός ότι συνιστά παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού,
- β) το γεγονός ότι η παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού προκάλεσε ζημία στον ίδιο και
- γ) την ταυτότητα του παραβάτη.

3. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι η προθεσμία παραγραφής για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης είναι τουλάχιστον πενταετής.

4. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι η προθεσμία παραγραφής αναστέλλεται ή, αναλόγως προς το εθνικό δίκαιο, διακόπτεται εάν μια αρχή ανταγωνισμού λάβει μέτρα που αποβλέπουν στη διερεύνηση ή τη διαδικασία για παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού με την οποία σχετίζεται η αγωγή αποζημίωσης. Η αναστολή λήγει τουλάχιστον ένα έτος [αφότου η απόφαση] για την παράβαση [κατέστη απρόσβλητη] ή μετά την περάτωση της διαδικασίας με άλλον τρόπο.»

8. Το άρθρο 17 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ποσοτικοποίηση της ζημίας», προβλέπει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι το βάρος απόδειξης και το αποδεικτικό πρότυπο που απαιτούνται για την ποσοτικοποίηση της ζημίας δεν καθιστούν την άσκηση του δικαιώματος αποζημίωσης πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν την εξουσία σύμφωνα με τις εθνικές τους διαδικασίες να εκτιμούν το ύψος της ζημίας εφόσον διαπιστωθεί ότι ο ενάγων υπέστη ζημία αλλά είναι πρακτικά αδύνατο ή υπερβολικά δυσχερές να ποσοτικοποιηθεί επακριβώς η προκληθείσα ζημία βάσει των διαθέσιμων αποδεικτικών στοιχείων.

2. Τεκμαίρεται ότι οι παραβάσεις από συμπράξεις προκαλούν ζημία. Ο παραβάτης έχει το δικαίωμα να αντικρούσει το εν λόγω τεκμήριο.

3. Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι σε διαδικασίες αγωγής αποζημίωσης μια εθνική αρχή ανταγωνισμού έχει τη δυνατότητα, κατόπιν αιτήσεως ενός εθνικού δικαστηρίου, να συνδράμει το εν λόγω δικαστήριο κατά τον καθορισμό του ύψους των ζημιών εφόσον η εν λόγω εθνική αρχή ανταγωνισμού θεωρεί αυτή τη συνδρομή σκόπιμη.»

9. Το άρθρο 21 της εν λόγω οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Μεταφορά στο εθνικό δίκαιο», προβλέπει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Τα κράτη μέλη θέτουν σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις για τη συμμόρφωση με την παρούσα οδηγία έως τις 27 Δεκεμβρίου 2016. Ανακοινώνουν αμελλητί στην Επιτροπή το κείμενο των εν λόγω διατάξεων.

Τα μέτρα αυτά, κατά τη θέσπισή τους από τα κράτη μέλη, περιέχουν αναφορά στην παρούσα οδηγία ή συνοδεύονται από παρόμοια αναφορά κατά την επίσημη δημοσίευσή τους. Οι λεπτομερείς διατάξεις για την αναφορά αυτή καθορίζονται από τα κράτη μέλη.»

10. Το άρθρο 22 της ίδιας οδηγίας, υπό τον τίτλο «Χρονικά όρια εφαρμογής», ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι τα εθνικά μέτρα που θεσπίζουν σύμφωνα με το άρθρο 21 προκειμένου να συμμορφωθούν με τις ουσιαστικές διατάξεις της παρούσας οδηγίας δεν εφαρμόζονται αναδρομικά.

2. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι τα εθνικά μέτρα που θεσπίζονται σύμφωνα με το άρθρο 21, εκτός από αυτά που αναφέρονται στην παράγραφο 1 δεν ισχύουν για αγωγές αποζημίωσης που ασκούνται ενώπιον εθνικού δικαστηρίου πριν από τις 26 Δεκεμβρίου 2014.»

B. Το ισπανικό δίκαιο

11. Κατά το άρθρο 74, παράγραφος 1, του Ley 15/2007 de Defensa de la Competencia (νόμου 15/2007 περί προστασίας του ανταγωνισμού), της 3ης Ιουλίου 2007⁶ (στο εξής: νόμος 15/2007):

«Η προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποζημίωσης για ζημία προκληθείσα λόγω παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού είναι πενταετής.»

12. Το άρθρο 76, παράγραφος 2, του νόμου 15/2007 προβλέπει τα εξής:

«Εάν αποδεικνύεται ότι ο ενάγων υπέστη ζημία, αλλά ότι είναι πρακτικώς αδύνατο ή υπερβολικά δυσχερές να ποσοτικοποιηθεί επακριβώς η προκληθείσα ζημία βάσει των διαθέσιμων αποδεικτικών στοιχείων, τα δικαστήρια έχουν την εξουσία να εκτιμήσουν το ύψος της αποζημίωσης.»

13. Η πρώτη μεταβατική διάταξη του Real Decreto-ley 9/2017 (πράξεως νομοθετικού περιεχομένου 9/2017), με τίτλο «Μεταβατικές ρυθμίσεις για αγωγές αποζημίωσης λόγω παραβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ορίζει τα εξής:

«1. Οι διατάξεις του άρθρου 3 της παρούσας πράξεως νομοθετικού περιεχομένου δεν εφαρμόζονται αναδρομικά.

2. Οι διατάξεις του άρθρου 4 της παρούσας πράξεως νομοθετικού περιεχομένου εφαρμόζονται μόνο στις διαδικασίες που κινούνται μετά την έναρξη ισχύος του.»

14. Το άρθρο 1902 του Código Civil (αστικού κώδικα) ορίζει τα εξής:

«Όποιος, με πράξη ή παράλειψή του, προκαλεί ζημία σε άλλον από δόλο ή αμέλεια, υποχρεούται να αποκαταστήσει την προκληθείσα ζημία.»

III. Η διαφορά της κύριας δίκης, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

15. Κατά τα έτη 2006 και 2007, ο ενάγων αγόρασε τρία φορτηγά κατασκευής των εναγομένων.

⁶ BOE αριθ. 159, της 4ης Ιουλίου 2007, σ. 28848.

16. Στις 19 Ιουλίου 2016, η Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση C(2016) 4673 τελικό, σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 101 [ΣΛΕΕ] και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ (Υπόθεση ΑΤ.39824 – Φορτηγά) (στο εξής: απόφαση της Επιτροπής)⁷, και δημοσίευσε σχετικό ανακοινωθέν Τύπου (στο εξής: ανακοινωθέν Τύπου).

17. Με την απόφαση αυτή, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι πλείονες διεθνείς κατασκευαστές φορτηγών οχημάτων, μεταξύ των οποίων και οι εναγόμενες, παρέβησαν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ), συμμετέχοντας σε σύμπραξη, αφενός, σχετικά με τον καθορισμό των τιμών και την αύξηση των μικτών τιμών των φορτηγών βάρους μεταξύ 6 και 16 τόνων («μεσαίων φορτηγών») ή άνω των 16 τόνων («βαρέων φορτηγών») εντός του ΕΟΧ και, αφετέρου, σχετικά με το χρονοδιάγραμμα και τη μετακύλιση του κόστους εισαγωγής των επιβαλλόμενων από τα πρότυπα Euro 3 έως 6 τεχνολογιών χαμηλών εκπομπών. Όσον αφορά τις εναγόμενες, η παράβαση διήρκεσε από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011.

18. Την 1η Απριλίου 2018, ο ενάγων άσκησε αγωγή κατά των εναγομένων, ενώπιον του Juzgado de lo Mercantil de León (εμποροδικείου León, Ισπανία). Με την αγωγή αυτή, ο ενάγων ζήτησε την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω των αντίθετων προς τον ανταγωνισμό πρακτικών τις οποίες μετέβησαν οι δύο αυτές εταιρίες. Η εν λόγω αγωγή στηρίζεται, κυρίως, στις σχετικές διατάξεις του νόμου 15/2007, όπως τροποποιήθηκε μετά τη μεταφορά της οδηγίας 2014/104 στο εσωτερικό δίκαιο, επικουρικώς δε στο άρθρο 1902 του αστικού κώδικα, το οποίο διέπει το γενικό καθεστώς της εξωσυμβατικής αστικής ευθύνης. Η αγωγή αποτελεί, ως προς τις εναγόμενες, αγωγή αποζημίωσης ασκούμενη κατόπιν αποφάσεως της Επιτροπής περί διαπιστώσεως παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ η οποία κατέστη απρόσβλητη (αγωγή αποζημίωσης τύπου «follow-on»).

19. Με απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 2019, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, ήτοι το Juzgado de lo Mercantil de León (εμποροδικείο León, Ισπανία), έκανε εν μέρει δεκτό το αίτημα επιδικάσεως αποζημίωσης και υποχρέωσε τις εναγόμενες να καταβάλουν στον ενάγοντα αποζημίωση ανερχόμενη στο 15 % της τιμής αγοράς των φορτηγών, πλέον των νομίμων τόκων, χωρίς να καταδικάσει τις εταιρίες αυτές στα δικαστικά έξοδα. Ειδικότερα, το δικαστήριο αυτό απέρριψε την προβληθείσα από τις εναγόμενες ένσταση παραγραφής της αξιώσεως, με το σκεπτικό, μεταξύ άλλων, ότι εφαρμοστέα είναι η πενταετής προθεσμία παραγραφής που προβλέπεται στο άρθρο 74, παράγραφος 1, του νόμου 15/2007, το οποίο αποτελεί μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο του άρθρου 10, παράγραφος 3, της οδηγίας 2014/104. Επιπλέον, το εν λόγω δικαστήριο εφάρμοσε το τεκμήριο προκλήσεως ζημίας λόγω παραβάσεων διαπραττόμενων στο πλαίσιο συμπράξεως, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής και το οποίο μεταφέρθηκε στο εσωτερικό δίκαιο με το άρθρο 76, παράγραφος 3, του νόμου 15/2007, έκανε δε χρήση της εξουσίας δικαστικής εκτιμήσεως της ζημίας που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας, το οποίο μεταφέρθηκε στο εσωτερικό δίκαιο με το άρθρο 76, παράγραφος 2, του νόμου 15/2007, με το σκεπτικό ότι οι δύο αυτές διατάξεις είναι διατάξεις δικονομικής φύσεως εντασσόμενες στο πλαίσιο ρυθμίσεως του βάρους αποδείξεως.

20. Οι εναγόμενες άσκησαν έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Audiencia Provincial de León (εφετείου περιφέρειας León, Ισπανία), ισχυριζόμενες ότι η αξίωση εμπίπτει στο γενικό καθεστώς της εξωσυμβατικής ευθύνης του άρθρου 1902 του ισπανικού αστικού κώδικα, κατά το οποίο οι βάσει του άρθρου αυτού ασκούμενες αξιώσεις υπόκεινται στην προβλεπόμενη από το άρθρο 1968, παράγραφος 2, του κώδικα αυτού ενιαύσια προθεσμία παραγραφής. Κατά τις

⁷ Η κύρωση της Επιτροπής δεν έχει καταστεί απρόσβλητη για μία εκ των επιχειρήσεων η οποία την αμφισβητεί στο πλαίσιο εκκρεμούς ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου προσφυγής [Scania κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-799/17)] η οποία ασκήθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 2017.

εναγόμενες, η προθεσμία αυτή άρχισε να τρέχει από τη δημοσίευση του ανακοινωθέντος Τύπου στις 19 Ιουλίου 2016 και, επομένως, η αξίωση έχει παραγραφεί, δεδομένου ότι η αγωγή αποζημιώσεως ασκήθηκε την 1η Απριλίου 2018. Επίσης, οι εναγόμενες θεωρούν ότι ουδόλως αποδεικνύεται η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της συμπεριφοράς που περιγράφεται στην απόφαση της Επιτροπής και της αυξήσεως της τιμής των φορτηγών που αγόρασε ο ενάγων και ότι, δεδομένου ότι εφαρμοστέο επί της αγωγής τυγχάνει το άρθρο 1902 του εν λόγω αστικού κώδικα, εφόσον ο ενάγων δεν δύναται να αποδείξει τη ζημία που υπέστη, η αγωγή του πρέπει να απορριφθεί.

21. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Audiencia Provincial de León (εφετείο περιφέρειας León) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Έχουν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας την έννοια ότι είναι αντίθετη προς αυτές ερμηνεία εθνικής διατάξεως σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να εφαρμοστεί αναδρομικά η πενταετής προθεσμία για την άσκηση της αγωγής που προβλέπεται στο άρθρο 10 της οδηγίας [2014/104], ούτε το άρθρο 17 αυτής περί της δικαστικής εκτιμήσεως της ζημίας, ενώ ορίζεται ως σημείο αναφοράς για την αναδρομική εφαρμογή η ημερομηνία επιβολής της κυρώσεως και όχι η ημερομηνία ασκήσεως της αγωγής;
- 2) Έχουν το άρθρο 22, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 και ο όρος “αναδρομικά” την έννοια ότι το άρθρο 10 της ίδιας οδηγίας εφαρμόζεται επί αγωγής όπως η ασκηθείσα στην κύρια δίκη, η οποία, καίτοι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας και της διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, στηρίζεται εντούτοις σε προγενέστερα πραγματικά περιστατικά ή κυρώσεις;
- 3) Για την εφαρμογή μιας διατάξεως όπως εκείνη του άρθρου 76 του νόμου 15/2007, έχει το άρθρο 17 της οδηγίας 2014/104 περί δικαστικής εκτιμήσεως της ζημίας την έννοια ότι αποτελεί κανόνα δικονομικής φύσεως ο οποίος έχει εφαρμογή στη διαφορά της κύριας δίκης, ήτοι επί αγωγής που ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο;»

22. Κατά την ενώπιον του Δικαστηρίου προδικαστική διαδικασία, γραπτές παρατηρήσεις υπέβαλαν ο ενάγων, οι εναγόμενες, η Ισπανική και η Εσθονική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή. Επίσης, όλοι οι εν λόγω διάδικοι και μετέχοντες στη διαδικασία, πλην της Εσθονικής Κυβερνήσεως, απάντησαν γραπτώς εντός της ταχθείσας προθεσμίας σε ερωτήσεις που έθεσε το Δικαστήριο, κατ’ εφαρμογήν του άρθρου 61, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

IV. Ανάλυση

A. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

23. Η υπό κρίση υπόθεση (αποκαλούμενη ως υπόθεση των «Φορτηγών») εγείρει σύνθετα και λεπτά νομικά ζητήματα σχετιζόμενα με τη διαχρονική εφαρμογή ορισμένων διατάξεων της οδηγίας 2014/104 επί αγωγής αποζημιώσεως η οποία, μολονότι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας και των εθνικών διατάξεων μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο, εντούτοις αφορά παράβαση η οποία έπαυσε πριν από την έναρξη ισχύος τόσο της εν λόγω οδηγίας όσο και των συγκεκριμένων εθνικών διατάξεων.

24. Υπενθυμίζεται ότι η παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, η οποία αποτελεί τη βάση της ένδικης αγωγής αποζημιώσεως, διαπράχθηκε μεταξύ των ετών 1997 και 2011. Η παράβαση αυτή αποτέλεσε αντικείμενο αποφάσεως της Επιτροπής, η οποία εξεδόθη στις 19 Ιουλίου 2016. Το μη εμπιστευτικό κείμενο και η περίληψη της αποφάσεως αυτής δημοσιεύθηκαν στις 6 Απριλίου 2017.

25. Όσον αφορά την οδηγία 2014/104, υπενθυμίζω ότι αυτή άρχισε να ισχύει στις 26 Δεκεμβρίου 2014, η δε προθεσμία μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο έληξε στις 31 Δεκεμβρίου 2016. Εν συνεχεία, η εν λόγω οδηγία μεταφέρθηκε στο ισπανικό δίκαιο στις 26 Μαΐου 2017.

26. Η αγωγή αποζημιώσεως ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος των εθνικών διατάξεων μεταφοράς της οδηγίας 2014/104, ήτοι την 1η Απριλίου 2018.

27. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι το Βασίλειο της Ισπανίας μετέφερε την οδηγία 2014/104 στο εσωτερικό δίκαιο διά της εκδόσεως της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου 9/2017. Στα άρθρα 3 και 4 της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου διατηρείται η διάκριση μεταξύ ουσιαστικών και δικονομικών διατάξεων. Το άρθρο 3 της εν λόγω πράξεως νομοθετικού περιεχομένου θέτει σε εφαρμογή τις ουσιαστικές διατάξεις της οδηγίας 2014/104 (συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν την παραγραφή και την ποσοτικοποίηση της ζημίας, οι οποίες περιλαμβάνονται, αντιστοίχως, στο άρθρο 10 και στο άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής), τροποποιώντας τον νόμο 15/2007 (νέα άρθρα 74 και 76 του νόμου αυτού). Το άρθρο 4 της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου 9/2017 θέτει σε εφαρμογή τις δικονομικές διατάξεις της οδηγίας 2014/104, τροποποιώντας τον Ley de Enjuiciamiento Civil (κώδικα πολιτικής δικονομίας).

28. Επομένως, τα επίδικα στην υπό κρίση υπόθεση ζητήματα αφορούν το εφαρμοστέο νομικό καθεστώς, όσον αφορά, αφενός, την παραγραφή της αξιώσεως του ενάγοντος (και ειδικότερα τη διάρκεια και την ημερομηνία ενάρξεως της προθεσμίας παραγραφής) και, αφετέρου, την εκτίμηση και την ποσοτικοποίηση της προκληθείσας ζημίας.

29. Προτείνω να δοθεί απάντηση πρώτα στο δεύτερο και στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, δεδομένου ότι τα ερωτήματα αυτά αφορούν τις υποχρεώσεις των κρατών μελών που απορρέουν από την οδηγία 2014/104, οι οποίες, στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως, μπορούν να θεωρηθούν ως *lex specialis*, κατόπιν δε, σε δεύτερο χρόνο, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο αφορά τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη βάσει αρχών του πρωτογενούς δικαίου, των οποίων η διευκρίνιση καθίσταται λυσιτελής μόνον αν η οικεία υποχρέωση δεν προκύπτει από τις ειδικότερες διατάξεις της οδηγίας αυτής.

B. Επί του δευτέρου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

30. Με το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται σχετικά με τη διαχρονική εφαρμογή, αντιστοίχως, των άρθρων 10 και 17 της οδηγίας 2014/104, κατά την έννοια του άρθρου 22 της οδηγίας αυτής, επί της αγωγής αποζημιώσεως που άσκησε ο ενάγων κατά των εναγομένων, και σχετικά με τον ουσιαστικό ή δικονομικό χαρακτήρα των κανόνων που απορρέουν από την οδηγία αυτή.

31. Δεδομένου ότι τα δύο αυτά προδικαστικά ερωτήματα συνδέονται στενά μεταξύ τους, είμαι της γνώμης ότι πρέπει να εξεταστούν από κοινού. Πράγματι, μόνον κατόπιν της από κοινού αναλύσεως των δύο αυτών ερωτημάτων θα καταστεί δυνατόν να δοθεί χρήσιμη απάντηση σε έκαστο εξ αυτών.

1. Επί της ερμηνείας της μνημονευόμενης στο άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 αναδρομικής ισχύος και επί της διαχρονικής εφαρμογής των «ουσιαστικών» διατάξεων της οδηγίας αυτής

32. Κατά το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι τα εθνικά μέτρα που θεσπίζουν σύμφωνα με το άρθρο 21 της οδηγίας αυτής, προκειμένου να συμμορφωθούν με τις ουσιαστικές διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, δεν εφαρμόζονται αναδρομικά.

33. Το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία του επιρρήματος «αναδρομικά» που χρησιμοποιείται στο γράμμα της διατάξεως αυτής. Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η αναδρομική ισχύς αναφέρεται, πρώτον, στην ημερομηνία τελέσεως της παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού διά συμπράξεως, δεύτερον, στην ημερομηνία επιβολής της κυρώσεως εκ μέρους της Επιτροπής ή, ενδεχομένως, τρίτον, στην ημερομηνία ασκήσεως της αγωγής αποζημιώσεως.

34. Υπενθυμίζω ότι, κατά πάγια νομολογία, ένας νέος κανόνας δικαίου έχει εφαρμογή από της ενάρξεως ισχύος της πράξεως με την οποία θεσπίζεται και, μολονότι δεν εφαρμόζεται επί των εννόμων καταστάσεων οι οποίες γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν οριστικώς υπό το κράτος του προγενέστερου νόμου, εφαρμόζεται εντούτοις στα μελλοντικά τους αποτελέσματα, καθώς και στις νέες έννομες καταστάσεις (αρχή της μη αναδρομικότητας των νομικών πράξεων)⁸. Το αντίθετο ισχύει μόνο σε περίπτωση που ο νέος αυτός κανόνας συνοδεύεται από ειδικές διατάξεις οι οποίες καθορίζουν συγκεκριμένα τις προϋποθέσεις διαχρονικής εφαρμογής του⁹.

35. Επίσης, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι, προκειμένου να διασφαλίζεται η τήρηση των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, οι ουσιαστικοί κανόνες του δικαίου της Ένωσης πρέπει να ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι έχουν εφαρμογή επί καταστάσεων που έχουν ήδη διαμορφωθεί προ της ενάρξεως της ισχύος τους μόνον εφόσον προκύπτει σαφώς από τη διατύπωσή τους, τους σκοπούς ή την οικονομία τους ότι πρέπει να τους αναγνωρισθεί τέτοια ισχύς¹⁰.

36. Η οδηγία 2014/104 περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις σχετικές με τις προϋποθέσεις διαχρονικής εφαρμογής της. Συγκεκριμένα, το χρονικό πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας καθορίζεται από το άρθρο 22 αυτής, στο οποίο γίνεται διάκριση μεταξύ των «ουσιαστικών διατάξεων», οι οποίες δεν εφαρμόζονται αναδρομικά¹¹, και των «διατάξεων εκτός από αυτ[ές] που αναφέρονται στην παράγραφο 1 [του εν λόγω άρθρου 22]» (στο εξής: δικονομικές διατάξεις), οι οποίες εφαρμόζονται στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγών που έχουν ασκηθεί μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας (26 Δεκεμβρίου 2014)¹².

37. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το γράμμα του άρθρου 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 αντικατοπτρίζει τη διατυπωθείσα από το Δικαστήριο γενική αρχή κατά την οποία, σε αντίθεση με τους δικονομικούς κανόνες, οι οποίοι κατά κανόνα θεωρείται ότι έχουν εφαρμογή επί όλων

⁸ Βλ. αποφάσεις της 14ης Απριλίου 1970, Brock (68/69, EU:C:1970:24, σκέψη 7), και της 10ης Ιουλίου 1986, Licata κατά ΟΚΕ (270/84, EU:C:1986:304, σκέψη 31).

⁹ Αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 2010, Stichting Natuur en Milieu κ.λπ. (C-266/09, EU:C:2010:779, σκέψη 32), της 26ης Μαρτίου 2015, Επιτροπή κατά Moravia Gas Storage (C-596/13 P, EU:C:2015:203, σκέψη 32), και της 15ης Ιανουαρίου 2019, E.B. (C-258/17, EU:C:2019:17, σκέψη 50).

¹⁰ Βλ. αποφάσεις της 24ης Μαρτίου 2011, ISD Polska κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-369/09 P, EU:C:2011:175, σκέψη 98 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 11ης Δεκεμβρίου 2008, Επιτροπή κατά Freistaat Sachsen (C-334/07 P, EU:C:2008:709, σκέψη 44 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

¹¹ Βλ. άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104.

¹² Βλ. άρθρο 22, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104.

των εκκρεμών κατά τον χρόνο ενάρξεως ισχύος τους διαφορών, οι κανόνες ουσιαστικού δικαίου ερμηνεύονται συνήθως υπό την έννοια ότι, κατ' αρχήν, δεν αφορούν «καταστάσεις που έχουν ήδη διαμορφωθεί» προ της ενάρξεως ισχύος τους¹³.

38. Επομένως, πρέπει στο σημείο αυτό να ερευνηθεί ποια είναι η χρονική στιγμή κατά την οποία διαμορφώθηκε η νομική κατάσταση στη λεγόμενη υπόθεση των «Φορτηγών» και, ειδικότερα, αν η κατάσταση διαμορφώθηκε πριν ή μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας 2014/104 και την έναρξη της προθεσμίας μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο.

39. Συναφώς, επισημαίνω ότι, στις αποφάσεις Cogeco και Skanska Industrial Solutions κ.λπ.¹⁴, το Δικαστήριο έκρινε ότι η οδηγία 2014/104 δεν είναι *ratione temporis* εφαρμοστέα επί «πραγματικών περιστατικών» που έλαβαν χώρα πριν από την έκδοση και την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας, χωρίς ωστόσο να διευκρινίσει αν η συγκεκριμένη μνεία αφορά μόνον την παράβαση ή αν καταλαμβάνει και την απόφαση των αρχών ανταγωνισμού καθώς και την αγωγή αποζημιώσεως. Υπενθυμίζω ότι, σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες υποθέσεις, στις οποίες οι αγωγές αποζημιώσεως είχαν ασκηθεί προ της ενάρξεως ισχύος της οδηγίας 2014/104, στην υπό κρίση υπόθεση η αγωγή αποζημιώσεως ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας αυτής και βάσει του νόμου 15/2007 περί μεταφοράς της εν λόγω οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο¹⁵.

40. Οι εναγόμενες υποστηρίζουν ότι, για τον προσδιορισμό των ουσιαστικών κανόνων που είναι εφαρμοστέοι επί της προβαλλόμενης ζημίας λόγω παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού, χρόνος διαμορφώσεως της καταστάσεως είναι ο χρόνος προκλήσεως της εν λόγω ζημίας, ήτοι ο χρόνος κατά τον οποίο ο ενάγων προέβη στην αγορά των επίμαχων φορτηγών, κατά τη διάρκεια της περιόδου της διαπιστωθείσας παραβάσεως.

41. Από την πλευρά του, ο ενάγων υποστηρίζει ότι η νομική του κατάσταση διαμορφώθηκε κατά τον χρόνο ασκήσεως της αγωγής αποζημιώσεως. Επομένως, η οδηγία 2014/104 είναι εφαρμοστέα στο σύνολό της, χωρίς να τίθεται ζήτημα αναδρομικότητας.

42. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επίσης εάν, για τον προσδιορισμό του χρόνου κατά τον οποίο διαμορφώθηκε η νομική κατάσταση, είναι δυνατόν να ληφθεί υπόψη ένα τρίτο χρονικό σημείο αναφοράς, ήτοι η ημερομηνία επιβολής της κυρώσεως για την παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού.

43. Επισημαίνω εξ αρχής ότι το γράμμα του άρθρου 22 της οδηγίας 2014/104 εγείρει αμφιβολίες όσον αφορά το χρονικό πεδίο εφαρμογής ορισμένων διατάξεων της οδηγίας αυτής. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο αυτό δεν προσδιορίζεται ποιες εκ των διατάξεων της εν λόγω οδηγίας είναι «ουσιαστικής» ή «δικονομικής» φύσεως. Πέραν αυτού, το περιεχόμενο της απαγορεύσεως αναδρομικής εφαρμογής των ουσιαστικών διατάξεων δεν προκύπτει κατά τρόπο επαρκώς σαφή. Τούτο έχει οδηγήσει σε αποκλίνουσες προσεγγίσεις μεταξύ των κρατών μελών κατά τη

¹³ Βλ. αποφάσεις της 24ης Μαρτίου 2011, ISD Polska κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-369/09 P, EU:C:2011:175, σκέψη 98 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), και της 11ης Δεκεμβρίου 2008, Επιτροπή κατά Freistaat Sachsen (C-334/07 P, EU:C:2008:709, σκέψη 44 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

¹⁴ Απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019 (C-724/17, EU:C:2019:204).

¹⁵ Εξάλλου, όπως εκτέθηκε στο σημείο 23 των παρουσών προτάσεων, η απόφαση της Επιτροπής στη λεγόμενη υπόθεση των «Φορτηγών» εκδόθηκε μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας 2014/104, αλλά πριν από τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς αυτής στο εσωτερικό δίκαιο, ενώ η δημοσίευση της περιλήψεως της αποφάσεως της Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* και του μη εμπιστευτικού κειμένου της αποφάσεως της Επιτροπής στον διαδικτυακό τόπο της Γενικής Διευθύνσεως Ανταγωνισμού της Επιτροπής πραγματοποιήθηκε μετά τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς της εν λόγω οδηγίας, αλλά πριν από τη μεταφορά της στο ισπανικό δίκαιο με τον νόμο 15/2007.

μεταφορά της ίδιας οδηγίας, πράγμα που ενέχει τον κίνδυνο να τεθούν εν αμφιβόλω τόσο ο σκοπός διασφάλισης ομοιόμορφης εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού της Ένωσης¹⁶ όσο και η επιταγή της ασφάλειας δικαίου¹⁷.

44. Εκτιμώ, εξάλλου, ότι τυχόν παραδοχή της ερμηνείας του ενάγοντος θα ισοδυναμούσε με αναδρομική εφαρμογή ουσιαστικών διατάξεων για τις οποίες ο νομοθέτης της Ένωσης δεν προέβλεψε αναδρομική ισχύ. Με τον τρόπο αυτό θα δημιουργείτο μια κατάσταση η οποία θα υπονόμει τους επιδιωκόμενους από το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 σκοπούς της προβλεψιμότητας και της ομοιομορφίας. Μια τέτοια δε ερμηνεία θα ενείχε τον κίνδυνο «αναβίωσης» αξιώσεων οι οποίες ενδέχεται να έχουν ήδη παραγραφεί πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς¹⁸.

45. Όσον αφορά το κριτήριο του χρόνου επιβολής της κυρώσεως εκ μέρους της Επιτροπής, αναγνωρίζω ότι, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η υπό κρίση υπόθεση εντάσσεται στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού μέσω ασκήσεως αγωγών εκ μέρους ιδιωτών («private enforcement») και, πιο συγκεκριμένα, αφορά αγωγή αποζημιώσεως συνεπεία παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού διαπιστωθείσας από την αρχή ανταγωνισμού (αγωγή αποζημιώσεως τύπου «follow-on»), είναι δυνατόν να τεθεί το ζήτημα κατά πόσον το κριτήριο που πρέπει να ληφθεί υπόψη για τον προσδιορισμό του χρόνου διαμορφώσεως της νομικής καταστάσεως πρέπει να συνδεθεί με την έκδοση της αποφάσεως της Επιτροπής διά της οποίας διαπιστώθηκε η παράβαση αυτή. Πράγματι, στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως τύπου «follow-on», η νομική κατάσταση του ζημιωθέντος δεν συνδέεται απλώς, αλλά εξαρτάται εγγενώς από τη διαπίστωση της παραβάσεως εκ μέρους αρχής ανταγωνισμού, διαπίστωση η οποία αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση προκειμένου ο ζημιωθείς να μπορεί να ασκήσει το δικαίωμά του για αποζημίωση.

46. Συναφώς, επισημαίνω ότι το να λαμβάνεται υπόψη αποκλειστικώς και μόνον ο χρόνος προκλήσεως της ζημίας ή διαπράξεως της παραβάσεως ως σημείο αναφοράς για τον προσδιορισμό του χρόνου διαμορφώσεως της νομικής καταστάσεως ασφαλώς συνιστά συνεκτική προσέγγιση στο πλαίσιο της εφαρμογής του άρθρου 101 ΣΛΕΕ από τους δημόσιους φορείς («public enforcement»), όπως επιβεβαιώνεται από το άρθρο 25 του κανονισμού 1/2003, ή στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγών αποζημιώσεως που ασκούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ανεξαρτήτως του αν υφίσταται απόφαση αρχής ανταγωνισμού που διαπιστώνει παράβαση («stand-alone actions»), πλην όμως η προσέγγιση αυτή ενδέχεται να μην είναι συμβατή με την έννοια και το περιεχόμενο των αγωγών αποζημιώσεως τύπου «follow-on», οι οποίες προϋποθέτουν την ύπαρξη αποφάσεως αρχής ανταγωνισμού και των οποίων η άσκηση θεμελιώνεται στην απόφαση αυτή.

47. Το ως άνω επιχείρημα, ακόμη και αν φαίνεται λογικό, εντούτοις δεν μπορεί να γίνει δεκτό.

48. Πρώτον, πρέπει να σημειωθεί ότι η γενική αρχή της μη αναδρομικότητας αποτελεί συνέπεια της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Η απαίτηση τηρήσεως της αρχής της ασφάλειας δικαίου αποσκοπεί ιδίως στο να διασφαλίσει ότι τα υποκείμενα στο δίκαιο της Ένωσης πρόσωπα δεν θα επηρεαστούν από νομοθεσία η οποία δεν είναι «σαφής και προβλέψιμη»¹⁹. Επομένως, όπως και

¹⁶ Βλ. αιτιολογική σκέψη 34 της οδηγίας 2014/104.

¹⁷ Επισημαίνω επ' αυτού ότι το ζήτημα της *ratione temporis* εφαρμογής του νέου καθεστώτος παραγραφής που προβλέπεται στο άρθρο 10 της οδηγίας 2014/104 αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα της προβληματικής αυτής λόγω των διαφορετικών προσεγγίσεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο που ακολουθούν τα κράτη μέλη.

¹⁸ Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση *Cogeco Communications* (C-637/17, EU:C:2019:32, σημείο 63).

¹⁹ Απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 1981, *Meridionale Industria Salumi* κ.λπ. (συνεκδικασθείσες υποθέσεις 212/80 έως 217/80, EU:C:1981:270, σκέψη 10).

για τις κυρώσεις του δικαίου του ανταγωνισμού της Ένωσης που επιβάλλονται στο πλαίσιο της εφαρμογής του άρθρου 101 ΣΛΕΕ από τους δημόσιους φορείς, η μη αναδρομικότητα των νέων ουσιαστικών κανόνων σχετικά με τις αγωγές αποζημιώσεως αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι ο παραβάτης δύναται να προβλέψει τις συνέπειες της τελέσεως της παράνομης πράξεως και, ειδικότερα, την πιθανή έκταση της ευθύνης του βάσει των ουσιαστικών κανόνων που ισχύουν κατά τον χρόνο τελέσεως της παραβάσεως. Ως εκ τούτου, το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 απηχεί τη νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία διασφαλίζει για τους πολίτες την προβλεψιμότητα των ουσιαστικών κανόνων που καθορίζουν την ευθύνη προς αποζημίωση λόγω παραβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού και, συνεπώς, αποκλείει την αναδρομική εφαρμογή των ουσιαστικών διατάξεων του δικαίου αυτού²⁰.

49. Επομένως, όσον αφορά τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού, το κρίσιμο πραγματικό στοιχείο για τον προσδιορισμό της *ratione temporis* εφαρμογής των εθνικών διατάξεων οι οποίες έχουν θεσπιστεί σε συμμόρφωση προς τις ουσιαστικές διατάξεις της οδηγίας 2014/104 που διέπουν τη γένεση της εξωσυμβατικής ευθύνης είναι η επέλευση των γενεσιουργών της ευθύνης πραγματικών περιστατικών, τα οποία στην υπό κρίση υπόθεση έλαβαν χώρα πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως τύπου «follow-on», καίτοι οι επιχειρήσεις που μετείχαν σε σύμπραξη όπως η επίμαχη εν προκειμένω μπορούσαν βεβαίως να προβλέψουν ότι η συμπεριφορά τους συνιστούσε παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού δυνάμενη να τιμωρηθεί από αρχή ανταγωνισμού και ότι ενδεχομένως να είχε ως συνέπεια τη δυνατότητα των ζημιωθέντων να ζητήσουν την αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, εντούτοις οι αξιώσεις αυτές πρέπει να διέπονται από τις ουσιαστικές διατάξεις που ίσχυαν κατά τον χρόνο τελέσεως της παραβάσεως. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνεται, εξάλλου, τόσο από την οδηγία 2014/104²¹ όσο και από τη νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την οποία, ελλείψει διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, οι αξιώσεις αποζημιώσεως διέπονται από τις εθνικές διατάξεις και διαδικασίες των κρατών μελών²². Οφείλω πάντως να υπογραμμίσω ότι το γεγονός αυτό δεν θίγει το δικαίωμα των ζημιωθέντων προς αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Πράγματι, όπως διευκρινίζεται στα σημεία 93 και 94 των παρούσων προτάσεων, το δικαίωμα αυτό διασφαλίζεται από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης και ιδίως από την αρχή της αποτελεσματικότητας του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.

50. Δεύτερον, το να λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος τελέσεως της παραβάσεως, το οποίο συνιστά ένα σαφές, αντικειμενικό και επαληθεύσιμο κριτήριο, διασφαλίζει επίσης την ομοιόμορφη εφαρμογή των ουσιαστικών διατάξεων της οδηγίας 2014/104, η οποία αποτελεί έναν από τους βασικούς σκοπούς της οδηγίας αυτής²³.

51. Τρίτον, πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι σημαντικός αριθμός κρατών μελών, κατά τη μεταφορά της οδηγίας 2014/104 στο εσωτερικό τους δίκαιο, φαίνεται ότι προέβλεψαν, κατά τρόπο περισσότερο ή λιγότερο ρητό, ότι οι ουσιαστικές διατάξεις της οδηγίας αυτής δεν έχουν εφαρμογή επί καταστάσεων όπως οι επίμαχες στην κύρια δίκη, όπου η προκληθείσα λόγω της παραβάσεως ζημία επήλθε πριν από τη λήξη της προθεσμίας μεταφοράς της εν λόγω οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο ή πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς της ίδιας οδηγίας. Φαίνεται δε ότι την επιλογή αυτή έκανε και ο Ισπανός νομοθέτης προβλέποντας ότι οι μεν δικονομικές διατάξεις εφαρμόζονται μόνο στις διαδικασίες που κινούνται μετά την έναρξη ισχύος της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου περί μεταφοράς της οδηγίας 2014/104 στο

²⁰ Βλ. απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 2012, Toshiba Corporation κ.λπ. (C-17/10, EU:C:2012:72, σκέψεις 50 και 51 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

²¹ Βλ. αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2014/104.

²² Βλ. απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Courage και Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 31).

²³ Βλ. αιτιολογική σκέψη 34 της οδηγίας 2014/104.

εσωτερικό δίκαιο (ήτοι μετά τις 27 Μαΐου 2017), οι δε ουσιαστικές διατάξεις δεν εφαρμόζονται «αναδρομικά», ήτοι επί πραγματικών περιστατικών που έλαβαν χώρα πριν από την ημερομηνία μεταφοράς της οδηγίας 2014/104 στο εσωτερικό δίκαιο. Εξάλλου, την προσέγγιση αυτή δεν αμφισβητεί η Επιτροπή στο πλαίσιο της εκθέσεώς της επί της εφαρμογής της συγκεκριμένης οδηγίας²⁴.

52. Κατόπιν των ανωτέρω, είμαι της γνώμης ότι, ενώ οι «δικονομικές» διατάξεις της οδηγίας 2014/104 έχουν εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης, οι διατάξεις που χαρακτηρίζονται ως «ουσιαστικές» στερούνται αναδρομικής ισχύος και δεν τυγχάνουν εφαρμογής επί της υποθέσεως αυτής.

2. Επί του προσδιορισμού των ουσιαστικών και των δικονομικών διατάξεων του άρθρου 22 της οδηγίας 2014/104

53. Υπενθυμίζω ότι το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα αφορούν τις υποχρεώσεις των κρατών μελών βάσει του άρθρου 22 της οδηγίας 2014/104, ως προς τη διαχρονική εφαρμογή των διατάξεων της οδηγίας αυτής που αφορούν τη διάρκεια της προθεσμίας παραγραφής (άρθρο 10), την απονομή στα εθνικά δικαστήρια της εξουσίας εκτιμήσεως του ύψους της ζημίας (άρθρο 17, παράγραφος 1) και το μαχητό τεκμήριο προκλήσεως ζημίας λόγω των συμπράξεων (άρθρο 17, παράγραφος 2).

54. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν οι προαναφερθείσες διατάξεις αποτελούν ουσιαστικές διατάξεις κατά την έννοια του άρθρου 22 της εν λόγω οδηγίας και κατά πόσον έχουν εφαρμογή επί αγωγής αποζημιώσεως όπως η ένδικη στην κύρια δίκη αγωγή.

α) Επί του περιθωρίου εκτιμήσεως των κρατών μελών κατά τον προσδιορισμό των ουσιαστικών και δικονομικών διατάξεων της οδηγίας 2014/104

55. Κατ' αρχάς, πρέπει να διευκρινιστεί κατά πόσον τα κράτη μέλη διαθέτουν την ευχέρεια να χαρακτηρίζουν τους κανόνες που θεσπίζουν για τη μεταφορά της οδηγίας 2014/104 στο εσωτερικό δίκαιο ως κανόνες ουσιαστικής ή δικονομικής φύσεως.

56. Η Ισπανική και η Εσθονική Κυβέρνηση φρονούν ότι στο ερώτημα αυτό πρέπει να δοθεί καταφατική απάντηση. Συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις αυτές υποστηρίζουν ότι, εφόσον το ζήτημα της παραγραφής των αξιώσεων αποζημιώσεως δεν είναι εξαντλητικώς εναρμονισμένο στο επίπεδο του δικαίου της Ένωσης, έκαστη εθνική έννομη τάξη παραμένει ελεύθερη να χαρακτηρίσει τους κανόνες που διέπουν την παραγραφή αυτή ως ουσιαστικούς ή δικονομικούς κανόνες.

57. Η Εσθονική Κυβέρνηση υποστηρίζει επίσης ότι τα κράτη μέλη απολαύουν δικονομικής αυτονομίας η οποία τους παρέχει περιθώριο εκτιμήσεως κατά την εφαρμογή της οδηγίας 2014/104, το οποίο πρέπει να γίνεται σεβαστό από το Δικαστήριο υπό την προϋπόθεση ότι το κράτος μέλος, από την πλευρά του, τηρεί τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Κατά την κυβέρνηση αυτή, ο χαρακτηρισμός ενός κανόνα ως «ουσιαστικού» ή «δικονομικού» μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας αυτής συνιστά μη αποδεκτή παρέμβαση στη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών.

²⁴ Βλ. «Εκθεση επί της εφαρμογής της οδηγίας σχετικά με τις αγωγές αποζημιώσεως», της 14ης Δεκεμβρίου 2020.

58. Αντιθέτως, η Επιτροπή και μία εκ των εναγομένων έχουν την άποψη ότι το ζήτημα ποιες εκ των διατάξεων της οδηγίας 2014/104 είναι ουσιαστικές και ποιες όχι πρέπει να εκτιμηθεί υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης και όχι υπό το πρίσμα των επιταγών του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου.

59. Συμμερίζομαι την τελευταία αυτή άποψη.

60. Πρώτον, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, καίτοι το άρθρο 22 της οδηγίας 2014/104 δεν προσδιορίζει ποιες είναι οι ουσιαστικές και ποιες οι δικονομικές διατάξεις, ωστόσο το άρθρο αυτό αναφέρεται ρητώς στις «ουσιαστικές διατάξεις της παρούσας οδηγίας», πράγμα που σημαίνει ότι η φύση των διατάξεων της οδηγίας αποτελεί ειδικό ζήτημα του δικαίου της Ένωσης.

61. Δεύτερον, υπενθυμίζω ότι μεταξύ των κύριων σκοπών της οδηγίας 2014/104 περιλαμβάνεται η βούληση να εξασφαλιστεί η ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού της Ένωσης, να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα των αγωγών αποζημίωσης στον τομέα αυτόν, καθώς και να διασφαλιστεί η αποτελεσματική και συνεπής εφαρμογή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ²⁵. Όμως, η απονομή στα κράτη μέλη αυτής της διακριτικής ευχέρειας ενέχει τον κίνδυνο μη συνεπούς και μη ομοιόμορφης εφαρμογής των διατάξεων της οδηγίας αυτής στις διάφορες έννομες τάξεις, πράγμα που θα αντέβαινε στους προαναφερθέντες σκοπούς. Αντιθέτως, το να θεωρηθεί ότι το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να προσδιορίζει, μεταξύ των διατάξεων της εν λόγω οδηγίας, ποιες είναι ουσιαστικές και ποιες όχι, συμβάλλει στην ενίσχυση της ασφάλειας δικαίου και επίσης προλαμβάνει και αποθαρρύνει τους ζημιωθέντες λόγω παραβάσεως των κανόνων του δικαίου του ανταγωνισμού από το να ασκήσουν αγωγή αποζημίωσης ενώπιον συγκεκριμένου δικαστηρίου, επιλεγμένου με το σκεπτικό ότι η ενέργεια αυτή θα οδηγήσει στην εφαρμογή ουσιαστικών και δικονομικών κανόνων πιο ευνοϊκών για τα συμφέροντά τους σε σχέση με εκείνους που θα εφαρμόζονταν από ένα άλλο εθνικό δικαστήριο. Με άλλα λόγια, η προσέγγιση αυτή καθιστά δυνατή την αποτροπή του «forum shopping».

62. Τρίτον, επισημαίνω ότι, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι ο νομοθέτης της Ένωσης άφησε στα κράτη μέλη την επιλογή να προσδιορίζουν ποιες διατάξεις είναι ουσιαστικής ή δικονομικής φύσεως, η επιλογή αυτή πρέπει ωστόσο να πραγματοποιείται κατά τρόπο σύμφωνο με τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης καθώς και με την αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου του ανταγωνισμού, προκειμένου να διασφαλίζεται ένα αποτελεσματικό σύστημα επιβολής κυρώσεων για τις παραβάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού που διώκονται στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου αυτού μέσω ασκήσεως αγωγών εκ μέρους ιδιωτών.

63. Κατά συνέπεια, είμαι της γνώμης ότι το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να εξεταστούν εκκινώντας από την παραδοχή ότι ο προσδιορισμός της φύσεως των διατάξεων της οδηγίας 2014/104 αποτελεί ζήτημα διεπόμενο από το δίκαιο της Ένωσης.

β) Οι κανόνες που διέπουν την προθεσμία παραγραφής σύμφωνα με το άρθρο 10 της οδηγίας 2014/104

64. Επιβάλλεται να σημειωθεί επ' αυτού ότι ο Ισπανός νομοθέτης, όπως έπραξε και με το άρθρο 17 της οδηγίας 2014/104, μετέφερε το άρθρο 10 της οδηγίας αυτής στο ισπανικό δίκαιο ως ουσιαστική διάταξη στερούμενη αναδρομικής ισχύος.

²⁵ Βλ. αιτιολογική σκέψη 34 της οδηγίας 2014/104.

65. Υπενθυμίζω ότι η γενική εισαγγελέας J. Kokott διατύπωσε τη γνώμη της σχετικά με τον χαρακτηρισμό του άρθρου 10 της οδηγίας 2014/104 στις προτάσεις της επί της υποθέσεως Cogeco, εκτιμώντας ότι δεν πρόκειται για αμιγώς δικονομική διάταξη²⁶.

66. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει ότι, αντιθέτως προς τις δικονομικές προθεσμίες, η προθεσμία παραγραφής εμπίπτει στο ουσιαστικό δίκαιο, δεδομένου ότι αποσκοπεί στην προστασία τόσο του ζημιωθέντος –ο οποίος πρέπει να έχει στη διάθεσή του επαρκές χρονικό διάστημα για να συγκεντρώσει τα απαραίτητα στοιχεία προκειμένου να ασκήσει ενδεχόμενη αγωγή– όσο και του υπαίτιου της ζημίας –αποτρέποντας το ενδεχόμενο ο ζημιωθείς να καθυστερεί επ’ αόριστον την άσκηση του δικαιώματός του προς αποζημίωση²⁷.

67. Επισημαίνω επίσης ότι, στην πλειονότητα των εθνικών δικαίων, το ζήτημα της προθεσμίας παραγραφής εμπίπτει στο ουσιαστικό δίκαιο και ότι, ως εκ τούτου, το άρθρο 10 της οδηγίας 2014/104 μεταφέρθηκε στο εσωτερικό δίκαιο ως ουσιαστική διάταξη στην πλειονότητα των κρατών μελών²⁸.

68. Συναφώς διευκρινίζεται ότι, αντιθέτως προς άλλα κράτη μέλη²⁹, ο Ισπανός νομοθέτης δεν φαίνεται να προέβλεψε ειδικές μεταβατικές διατάξεις όσον αφορά το *ratione temporis* πεδίο εφαρμογής των νέων κανόνων παραγραφής.

69. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, προτείνω να δοθεί στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα η απάντηση ότι το άρθρο 22, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 έχει την έννοια ότι το άρθρο 10 της οδηγίας αυτής δεν έχει εφαρμογή επί αγωγής αποζημίωσης η οποία, καίτοι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας και των εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, εντούτοις αφορά πραγματικά περιστατικά και κυρώσεις προγενέστερα της ενάρξεως ισχύος των διατάξεων αυτών.

γ) Η εξουσία δικαστικής εκτιμήςεως και ποσοτικοποιήσεως της ζημίας που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104

70. Όσον αφορά το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104, η διάταξη αυτή, όπως προκύπτει από το γράμμα της, αφορά κατά κύριο λόγο τον βαθμό αποδείξεως που απαιτείται για την ποσοτικοποίηση της ζημίας που υπέστη ο ζημιωθείς και την εκ μέρους του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων στα οποία ο ενάγων μπορεί να στηριχθεί προκειμένου να αποδείξει την έκταση της προκληθείσας ζημίας.

71. Η πρώτη περίοδος του άρθρου 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 επιβάλλει στα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι το βάρος και ο βαθμός αποδείξεως που απαιτούνται για την ποσοτικοποίηση της ζημίας δεν καθιστούν την άσκηση του δικαιώματος αποζημίωσης πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή.

²⁶ Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:32, σημείο 61).

²⁷ Απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2012, Ευρωπαϊκή Δυναμική κατά Επιτροπής (C-469/11 P, EU:C:2012:705, σκέψεις 52 και 53).

²⁸ Thomas, B., και Aubin, F., σε Amaro, R. (επιμ.), *Private Enforcement of Competition Law in Europe*, 1η έκδοση, Βρυξέλλες, Bruylant, 2021, «Chapter 7 – Limitation period», σ. 165.

²⁹ Βλ., επί παραδείγματι, την προσέγγιση που ακολούθησε η Γαλλία με το άρθρο 12, παράγραφος 2, του *ordonnance n° 2017-303 du 9 mars 2017 relative aux actions en dommages et intérêts du fait des pratiques anticoncurrentielles* (διατάγματος αριθ. 2017-303, της 9ης Μαρτίου 2017, για τις αγωγές αποζημίωσης λόγω αντίθετων προς τον ανταγωνισμό πρακτικών) (JORF αριθ. 59 της 10ης Μαρτίου 2017).

72. Κατ' αρχάς, επισημαίνω ότι η διάταξη αυτή αποτελεί έκφραση της διατυπωθείσας από το Δικαστήριο αρχής της αποτελεσματικότητας του δικαίου του ανταγωνισμού³⁰.

73. Το ίδιο ισχύει, κατά τη γνώμη μου, και για τη δεύτερη περίοδο του άρθρου 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104, η οποία δεν θεσπίζει κάποια επιπλέον ουσιαστική υποχρέωση για τους διαδίκους.

74. Συνεπώς, η διάταξη αυτή, απαιτώντας χαμηλότερο βαθμό αποδείξεως για τον προσδιορισμό του ύψους της προκληθείσας ζημίας, αποσκοπεί στο να αντισταθμίσει την υφιστάμενη εις βάρος του ζημιωθέντος ασυμμετρία πληροφόρησης, καθώς επίσης και το γεγονός ότι για την ποσοτικοποίηση της προκληθείσας ζημίας, ιδίως στις υποθέσεις συμπράξεων, απαιτείται να εκτιμηθεί ο τρόπος με τον οποίο θα είχε εξελιχθεί η οικεία αγορά χωρίς την ύπαρξη παραβάσεως, έργο το οποίο είναι σχεδόν αδύνατον να επιτελέσει ο ζημιωθείς.

75. Σημειώνω επίσης ότι, σε αντίθεση με το άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104, το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής δεν απαλλάσσει τον ενάγοντα από το βάρος αποδείξεως και από τη βασική υποχρέωσή του να προσδιορίσει και να αποδείξει το ύψος της προκληθείσας ζημίας. Η διάταξη αυτή περιορίζεται στο να παράσχει στα εθνικά δικαστήρια μια μέθοδο ποσοτικού προσδιορισμού του ύψους της ζημίας, απονέμοντας σε αυτά εξουσία εκτιμήσεως η οποία τους παρέχει την ευχέρεια να προσαρμόσουν τον βαθμό αποδείξεως που απαιτείται για τον προσδιορισμό του ύψους της ζημίας και, ως εκ τούτου, να κρίνουν αποδεκτό ένα επίπεδο αποδείξεως χαμηλότερο σε σχέση με εκείνο που κατά κανόνα απαιτείται, στην περίπτωση που οι ενάγοντες αντιμετωπίζουν δυσχέρεια να προσδιορίσουν με ακρίβεια την προκληθείσα ζημία.

76. Με τον τρόπο αυτόν, εκτιμώ ότι το εργαλείο αυτό απλώς ενισχύει τον δικαστή σε αυτό που αποτελεί το φυσικό του καθήκον στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγής αποζημιώσεως, ήτοι στον προσδιορισμό του ύψους της προκληθείσας ζημίας.

77. Κατόπιν των ανωτέρω, είμαι της γνώμης ότι το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 μπορεί να θεωρηθεί ως «δικονομική» διάταξη κατά την έννοια του άρθρου 22 της οδηγίας αυτής και ότι, ως τέτοια, έχει εφαρμογή επί αγωγής αποζημιώσεως όπως η ένδικη στην κύρια δίκη αγωγή, η οποία, καίτοι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας και των εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, εντούτοις αφορά παράβαση η οποία έπαυσε πριν από την έναρξη ισχύος τόσο της ίδιας οδηγίας όσο και των εν λόγω εθνικών διατάξεων.

δ) Το τεκμήριο ζημίας λόγω παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104

78. Όσον αφορά το ζήτημα αν το άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 αποτελεί ή όχι ουσιαστική διάταξη υπό την έννοια του άρθρου 22 της οδηγίας αυτής, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη διάταξη αυτή, οι παραβάσεις που διαπράττονται στο πλαίσιο συμπράξεως τεκμαίρεται ότι προκαλούν ζημία. Ωστόσο, ο παραβάτης έχει το δικαίωμα να ανατρέψει το τεκμήριο αυτό.

³⁰ Βλ. αποφάσεις Cogeco και της 12ης Δεκεμβρίου 2019, Otis Gesellschaft κ.λπ. (C-435/18, EU:C:2019:1069).

79. Επισημαίνω κατ' αρχάς ότι η διάταξη αυτή δεν περιορίζεται απλώς στην κατανομή του βάρους αποδείξεως σχετικά με την ύπαρξη ζημίας (το οποίο είναι δικονομικό ζήτημα), αλλά θεσπίζει μαχητό τεκμήριο περί υπάρξεως ζημίας λόγω της οικείας συμπράξεως, στοιχείο που αφορά άμεσα την εξωσυμβατική ευθύνη που υπέχουν οι διαπράξαντες παραβάσεις των κανόνων του δικαίου του ανταγωνισμού.

80. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι οποιοσδήποτε δικαιούται να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη, εφόσον υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας αυτής και μιας απαγορευμένης βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ συμπράξεως ή πρακτικής³¹. Η ύπαρξη ζημίας και η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της εν λόγω ζημίας και της διαπραχθείσας παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού περιλαμβάνονται αναμφίβολα στα συστατικά στοιχεία της εξωσυμβατικής αστικής ευθύνης.

81. Στο πλαίσιο αυτό, είμαι της γνώμης ότι το τεκμήριο του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 δεν έχει σκοπό αμιγώς αποδεικτικό. Τουναντίον, αναθέτοντας το βάρος αποδείξεως στον παραβάτη και απαλλάσσοντας τον ζημιωθέντα από την υποχρέωση να αποδείξει την πρόκληση ζημίας λόγω της συμπράξεως ή την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της ζημίας και της συμπράξεως αυτής, το τεκμήριο αυτό συνδέεται άμεσα με την κατάφαση εξωσυμβατικής αστικής ευθύνης του αυτουργού της οικείας παραβάσεως και, κατά συνέπεια, επηρεάζει άμεσα τη νομική του κατάσταση. Επομένως, φρονώ ότι το άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104, και ιδίως η πρώτη περίοδος αυτού, αποτελεί κανόνα στενά συνδεδεμένο με τη γένεση, την κατάφαση και την έκταση της εξωσυμβατικής ευθύνης των επιχειρήσεων που διαπράττουν παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ διά της συμμετοχής τους σε σύμπραξη. Από τη νομολογία συνάγεται ότι τέτοιοι κανόνες μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ουσιαστικοί κανόνες»³².

82. Συναφώς, οφείλω να προσθέσω ότι το Δικαστήριο δεν αναγνώρισε αναδρομική ισχύ και σε άλλες διατάξεις της οδηγίας 2014/104 οι οποίες επίσης συνδέονται στενά με τη θεμελίωση της ευθύνης των αυτουργών μιας παραβάσεως. Για παράδειγμα, στην απόφαση *Skanska Industrial Solutions* κ.λπ., το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 11, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, το οποίο αφορά τη θεμελίωση εις ολόκληρον ευθύνης των επιχειρήσεων που παραβίασαν το δίκαιο του ανταγωνισμού μέσω κοινής συμπεριφοράς, δεν είχε *ratione temporis* εφαρμογή επί των πραγματικών περιστατικών εκείνης της υποθέσεως, τα οποία αφορούσαν αγωγή αποζημιώσεως ασκηθείσα μετά τη σύμπραξη που προκάλεσε την άσκηση της³³.

83. Επιπλέον, όπως επισήμανε η Επιτροπή, ορισμένα στοιχεία στον τομέα του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου ισχυροποιούν τη θέση ότι οι διατάξεις οι οποίες καθιερώνουν τεκμήρια όπως αυτό του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 μπορούν να χαρακτηρισθούν ως ουσιαστικές διατάξεις³⁴.

84. Κατόπιν των ανωτέρω, είμαι της γνώμης, ότι σε αντιδιαστολή προς το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104, το άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ουσιαστική» διάταξη υπό την έννοια του άρθρου 22, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας και, κατά συνέπεια, η εθνική νομοθεσία που θεσπίστηκε σε συμμόρφωση προς τη

³¹ Βλ. απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 22 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

³² Βλ. απόφαση της 1ης Ιουλίου 2004, *Τσάπαλος και Διαμαντάκης* (C-361/02 και C-362/02, EU:C:2004:401, σκέψη 20).

³³ Βλ. απόφαση της 14ης Μαρτίου 2019 (C-724/17, EU:C:2019:204, σκέψη 34).

³⁴ Βλ. άρθρο 15, στοιχείο γ', του κανονισμού (ΕΚ) 864/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές (Ρώμη II) (ΕΕ 2007, L 199, σ. 40), και άρθρο 12, παράγραφος 1, στοιχείο γ', του κανονισμού (ΕΚ) 593/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Ιουνίου 2008, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη I) (ΕΕ 2008, L 177, σ. 6).

διάταξη αυτή δεν πρέπει να έχει εφαρμογή επί συστατικών της ευθύνης πραγματικών περιστατικών που έλαβαν χώρα πριν από την έναρξη ισχύος των εν λόγω εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο.

85. Πάντως, όπως εξηγείται στα σημεία 139 έως 141 των παρουσών προτάσεων, η ερμηνεία αυτή ουδόλως εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόζουν τα σχετικά με το βάρος αποδείξεως τεκμήρια περί υπάρξεως ζημίας τα οποία προϋφίσταντο των αντίστοιχων εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο και των οποίων η συμβατότητα προς τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης πρέπει να εκτιμάται λαμβανομένων ιδίως υπόψη των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

86. Υπό τις συνθήκες αυτές, προτείνω να δοθεί στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα η απάντηση ότι το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται στην εφαρμογή των εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο που έχουν θεσπιστεί σε συμμόρφωση προς το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής περί απονομής στα εθνικά δικαστήρια της εξουσίας εκτιμήσεως του ύψους της ζημίας, επί των ζημιών που προκλήθηκαν από παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού η οποία έπαυσε πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως ασκηθείσας μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο. Το άρθρο 22, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στην εφαρμογή των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που έχουν θεσπιστεί για τη θέση σε εφαρμογή του άρθρου 17, παράγραφος 2, της ίδιας οδηγίας, το οποίο προβλέπει μαχητό τεκμήριο προκλήσεως ζημίας λόγω των συμπράξεων επί των παραβάσεων που διαπράχθηκαν πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως ασκηθείσας μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο.

Γ. Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

87. Λαμβανομένων υπόψη των απαντήσεων που προτείνω να δοθούν στο δεύτερο και στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, φρονώ ότι επιβάλλεται να δοθεί απάντηση και στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα.

88. Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα περιλαμβάνει δύο σκέλη.

89. Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο, αφενός, διερωτάται σχετικά με τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη βάσει του πρωτογενούς δικαίου, ήτοι σχετικά με τη σημασία που έχουν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας, προκειμένου να κριθεί αν το άρθρο 10, παράγραφος 3, το άρθρο 17, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, και το άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 έχουν εφαρμογή σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη. Στο πλαίσιο αυτό, τίθεται το ζήτημα αν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας επιβάλλουν να ερμηνευθεί η πρώτη μεταβατική διάταξη της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου 9/2017 υπό την έννοια ότι οι τροποποιήσεις που αυτή επέφερε στον νόμο περί προστασίας του ανταγωνισμού, όσον αφορά την προθεσμία παραγραφής, το μαχητό τεκμήριο ζημίας στο πλαίσιο συμπράξεως και την ποσοτικοποίηση της ζημίας, έχουν εφαρμογή επί των αγωγών που ασκήθηκαν μετά την έναρξη ισχύος αυτής της πράξεως νομοθετικού περιεχομένου, όπως η αγωγή που αποτελεί αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων κατά τις οποίες η αγωγή αφορά πραγματικά περιστατικά και κυρώσεις προγενέστερα της έναρξεως ισχύος της εν λόγω πράξεως νομοθετικού περιεχομένου.

90. Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να αποφανθεί σχετικά με τη συμβατότητα των διατάξεων του ισπανικού δικαίου –και ειδικότερα της διατάξεως περί εξωσυμβατικής ευθύνης, η οποία αποτελεί την εναλλακτική νομική βάση της αγωγής αποζημίωσης στην υπόθεση της κύριας δίκης– προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και την αρχή της αποτελεσματικότητας, στην περίπτωση κατά την οποία τα άρθρα 10 και 17 της οδηγίας 2014/104 δεν είναι εφαρμοστέα *ratione temporis*.

91. Όσον αφορά το πρώτο σκέλος του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, επισημαίνω ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας δεν μπορεί να επιβάλλει την αναδρομική εφαρμογή των ουσιαστικών διατάξεων της οδηγίας 2014/104. Τούτο θα αντέβαινε σε γενικές αρχές του δικαίου, όπως η αρχή της ασφάλειας δικαίου. Συνεπώς, εκτιμώ ότι το γεγονός ότι ο Ισπανός νομοθέτης επέλεξε οι διατάξεις περί μεταφοράς του άρθρου 10 και του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής στο εσωτερικό δίκαιο να αποτελούν ουσιαστικές διατάξεις που δεν εφαρμόζονται αναδρομικά –χαρακτηρισμός ο οποίος, άλλωστε, είναι σύμφωνος με το δίκαιο της Ένωσης, όπως εξήγησα κατά την εξέταση του δεύτερου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος– συνάδει με την αρχή της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, δεν ισχύει η ίδια συλλογιστική και για το άρθρο 17, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας, το οποίο αποτελεί δικονομική διάταξη και δύναται να εφαρμοστεί επί της αγωγής αποζημίωσης που αποτελεί αντικείμενο της υπό κρίση υποθέσεως.

92. Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος του εν λόγω προδικαστικού ερωτήματος, επισημαίνω κατ' αρχάς ότι η βάση του άρθρου 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 απαγόρευση της αναδρομικότητας των εθνικών διατάξεων μεταφοράς των ουσιαστικών διατάξεων της οδηγίας αυτής στο εσωτερικό δίκαιο, όσον αφορά τα συστατικά της ευθύνης πραγματικά περιστατικά που έλαβαν χώρα πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, δεν αποκλείει την εκ μέρους των κρατών μελών εφαρμογή της εθνικής τους νομοθεσίας σύμφωνα με τις προϋφιστάμενες υποχρεώσεις τους εκ του πρωτογενούς δικαίου, βάσει της αρχής της αποτελεσματικότητας³⁵.

93. Ως εκ τούτου, δεν αμφισβητείται ότι, ελλείψει εφαρμοστέων *ratione temporis* σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τους όρους ασκήσεως του δικαιώματος προς αποκατάσταση ζημίας λόγω παραβάσεως των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, προκειμένου να διασφαλίζονται τα δικαιώματα που οι πολίτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα των κανόνων αυτών, υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω εθνικοί κανόνες δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν παρόμοια ένδικα βοηθήματα εσωτερικής φύσεως (αρχή της ισοδυναμίας) και δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπέρμετρα δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων τα οποία απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας)³⁶.

94. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 101 ΣΛΕΕ παράγει άμεσα αποτελέσματα στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις και γεννά απευθείας δικαιώματα έναντι των πολιτών, τα οποία τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προστατεύουν. Ως εκ τούτου, η πλήρης αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ επιτάσσει να έχει κάθε πρόσωπο που υπέστη ζημία τη δυνατότητα να ζητήσει την αποκατάσταση όχι μόνον της θετικής ζημίας (*damnum emergens*), αλλά και του διαφυγόντος κέρδους (*lucrum cessans*), καθώς και την καταβολή τόκων³⁷.

³⁵ Βλ. αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2014/104.

³⁶ Βλ. αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage και Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 29), της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone κ.λπ.* (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 24), και απόφαση *Cogeco* (σκέψη 42).

³⁷ Πρβλ. απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 95).

95. Το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει το περιεχόμενο και την έκταση εφαρμογής της νομολογίας αυτής, όσον αφορά τα ειδικότερα ζητήματα των αγωγών αποζημιώσεως. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία καθιστά την άσκηση του δικαιώματος πλήρους αποζημιώσεως «πρακτικώς αδύνατη ή υπέρμετρα δυσχερή»³⁸.

96. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού από τους δημόσιους φορείς και η εφαρμογή του με πρωτοβουλία των ιδιωτών πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εργαλεία προς εξυπηρέτηση κοινού σκοπού ο οποίος συνίσταται στην τήρηση του δικαίου του ανταγωνισμού. Επισημαίνω συναφώς ότι η νομολογία του Δικαστηρίου έχει αναγνωρίσει ότι το δικαίωμα προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού ενισχύει την αποτελεσματική λειτουργία των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης και αποθαρρύνει τις συχνά κεκαλυμμένες συμφωνίες ή πρακτικές που ενδέχεται να περιορίζουν ή να νοθεύουν τον ανταγωνισμό. Από την άποψη αυτή, οι αγωγές αποζημιώσεως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη διατήρηση της αποτελεσματικότητας του ανταγωνισμού εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁹. Επομένως, ενώ στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού από τους δημόσιους φορείς, η αποτρεπτική λειτουργία εκδηλώνεται μέσω των κυρώσεων που επιβάλλονται από τις αρχές ανταγωνισμού, στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού με πρωτοβουλία των ιδιωτών, αυτή η αποτρεπτική λειτουργία διασφαλίζεται μέσω του κινδύνου που συνεπάγεται για τις επιχειρήσεις που μετείχαν σε σύμπραξη το ενδεχόμενο να έλθουν αντιμέτωπες με σημαντικό αριθμό αγωγών αποζημιώσεως από πιθανούς ζημιωθέντες ενώπιον διαφόρων δικαστηρίων (ιδίως όταν η παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού έχει διασυνοριακή διάσταση και εκτείνεται σε περισσότερα κράτη μέλη, όπως συμβαίνει στην υπό κρίση υπόθεση).

1. Η εξέταση του προβλεπόμενου από τον ισπανικό αστικό κώδικα καθεστώτος παραγραφής υπό το πρίσμα της αρχής της αποτελεσματικότητας

97. Το Δικαστήριο έχει προσδιορίσει τα στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να κριθεί αν ένα συγκεκριμένο καθεστώς παραγραφής συνάδει με την αρχή της αποτελεσματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι πρέπει να συνεκτιμάται το σύνολο των στοιχείων της παραγραφής και ειδικότερα, πρώτον, η διάρκεια της προθεσμίας παραγραφής⁴⁰, δεύτερον, το κατά πόσον η προθεσμία αρχίζει να τρέχει προτού ο ζημιωθείς λάβει γνώση της προκληθείσας ζημίας⁴¹ και, τρίτον, το κατά πόσον η προθεσμία δύναται να ανασταλεί ή να διακοπεί⁴².

98. Επομένως, πρέπει να εξεταστεί η συμβατότητα του προβλεπόμενου από τον ισπανικό αστικό κώδικα καθεστώτος εξωσυμβατικής ευθύνης υπό το πρίσμα των κριτηρίων αυτών.

³⁸ Βλ. αποφάσεις Cogeco (σκέψεις 38 έως 55) και της 12ης Δεκεμβρίου 2019, Otis Gesellschaft κ.λπ. (C-435/18, EU:C:2019:1069, σκέψη 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

³⁹ Βλ. απόφαση της 14ης Ιουνίου 2011, Pfeleiderer (C-360/09, EU:C:2011:389, σκέψη 29).

⁴⁰ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 48).

⁴¹ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 49).

⁴² Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 51).

α) Η διάρκεια της προθεσμίας παραγραφής

99. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η διάρκεια της προθεσμίας παραγραφής δεν μπορεί να είναι «τόσο σύντομη ώστε, συνδυαζόμενη με άλλους κανόνες της παραγραφής, να καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος αποζημίωσης»⁴³.

100. Επισημαίνω ότι η ενιαύσια προθεσμία παραγραφής που προβλέπει το καθεστώς εξωσυμβατικής ευθύνης του ισπανικού αστικού κώδικα είναι σημαντικά συντομότερη σε σχέση με την πενταετή παραγραφή που προβλέπεται στο άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104.

101. Επισημαίνω ωστόσο ότι, υπό το πρίσμα των κριτηρίων που διατυπώθηκαν με τη νομολογία Cogeco, το οικείο καθεστώς παραγραφής πρέπει να αξιολογείται συνολικά⁴⁴. Ως εκ τούτου, για τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας δεν αρκεί η μεμονωμένη εξέταση επιμέρους στοιχείων του εθνικού καθεστώτος παραγραφής⁴⁵.

102. Πριν από την ανάλυση σχετικά με την αφετηρία και το εναρκτήριο γεγονός της παραγραφής, επισημαίνω ότι το ζήτημα της αναστολής ή της διακοπής της προθεσμίας παραγραφής (παρά το γεγονός ότι είναι σημαντικό για τη διαπίστωση κατά πόσον η ενιαύσια προθεσμία παραγραφής συνάδει με τα κριτήρια που απορρέουν από τη νομολογία του Δικαστηρίου στην απόφαση Cogeco) δεν τίθεται στην υπό κρίση υπόθεση. Όσον αφορά τα στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να διασφαλίζεται η τήρηση της αρχής της αποτελεσματικότητας στο επίπεδο αυτό, παραπέμπω στην ανάλυση του Δικαστηρίου στην εν λόγω απόφαση Cogeco⁴⁶.

β) Η dies a quo για τον υπολογισμό του χρόνου παραγραφής

103. Εφόσον το Δικαστήριο κρίνει ότι το άρθρο 10 της οδηγίας 2014/104 δεν έχει εφαρμογή επί αγωγής αποζημίωσης όπως η ένδικη στην κύρια δίκη αγωγή, το εθνικό δικαστήριο είναι, κατ' αρχήν, υποχρεωμένο να εφαρμόσει την ενιαύσια προθεσμία παραγραφής που προβλέπεται από το γενικό σύστημα εξωσυμβατικής ευθύνης του άρθρου 1902 του αστικού κώδικα και να προσδιορίσει ποια είναι η dies a quo (ημερομηνία ενάρξεως) για τον υπολογισμό του χρόνου παραγραφής.

104. Συναφώς, οι εναγόμενες θεωρούν ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 1902 του ισπανικού αστικού κώδικα προθεσμία παραγραφής άρχισε να τρέχει από την ημέρα δημοσίευσης του ανακοινωθέντος Τύπου, ήτοι στις 19 Ιουλίου 2016. Ως εκ τούτου, και δεδομένου ότι η αγωγή ασκήθηκε την 1η Απριλίου 2018, η αξίωση του ενάγοντος έχει παραγραφεί.

105. Από την πλευρά τους, ο ενάγων, η Ισπανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή υποστηρίζουν ότι ως dies a quo πρέπει να ληφθεί υπόψη η ημερομηνία δημοσίευσης της περιλήψεως της αποφάσεως της Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ήτοι η 6η Απριλίου 2017, πράγμα που συνεπάγεται ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η αξίωση αποζημίωσης δεν έχει παραγραφεί.

⁴³ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 48).

⁴⁴ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 45).

⁴⁵ Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:32, σημείο 81).

⁴⁶ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψεις 44 έως 55).

106. Υπενθυμίζω κατ' αρχάς ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας επιτάσσει την προσαρμογή μιας εθνικής ρύθμισης που ορίζει την ημερομηνία από την οποία αρχίζει η παραγραφή στις ιδιαιτερότητες του δικαίου του ανταγωνισμού και στους στόχους της εφαρμογής των κανόνων του δικαίου αυτού εκ μέρους των ενδιαφερομένων⁴⁷. Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί σχετικά με το εναρκτήριο γεγονός της προθεσμίας παραγραφής, διευκρινίζοντας ότι, για να μπορεί ο ζημιωθείς να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης, είναι απαραίτητο να γνωρίζει την ταυτότητα του διαπράξαντος την παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού⁴⁸.

107. Τα κριτήρια αυτά προκύπτουν και από το άρθρο 10, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104, το οποίο προβλέπει ότι για την έναρξη της προθεσμίας παραγραφής πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά δύο προϋποθέσεις, ήτοι, αφενός, η παύση της παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού και, αφετέρου, η γνώση ορισμένων στοιχείων απαραίτητων για την άσκηση της αγωγής αποζημίωσης⁴⁹.

108. Στην προκειμένη περίπτωση, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ποιο γεγονός, ήτοι η δημοσίευση του ανακοινωθέντος Τύπου ή η δημοσίευση της περιλήψεως της αποφάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (και του μη εμπιστευτικού κειμένου της αποφάσεως αυτής στον διαδικτυακό τόπο της Γενικής Διευθύνσεως Ανταγωνισμού της Επιτροπής), μπορεί να χαρακτηριστεί ως το κρίσιμο γεγονός από το οποίο μπορεί ευλόγως να θεωρηθεί ότι ο ενάγων έλαβε γνώση των απαραίτητων για την άσκηση της αγωγής αποζημίωσης πληροφοριών.

109. Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, πρέπει να εξεταστούν το αντικείμενο, η φύση και ιδίως το περιεχόμενο του ανακοινωθέντος Τύπου, συγκριτικά με τη δημοσιευθείσα στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* περίληψη της αποφάσεως στη λεγόμενη υπόθεση των «Φορτηγών». Πρέπει επίσης να εξεταστεί κατά πόσον υφίσταται ενδεχόμενη υποχρέωση επιμέλειας την οποία πρέπει να επιδεικνύουν οι ζημιωθέντες στο πλαίσιο της εφαρμογής του άρθρου 101 ΣΛΕΕ με πρωτοβουλία των ιδιωτών.

1) Επί της δημοσίευσής των ανακοινωθέντων Τύπου και των αποφάσεων της Επιτροπής

110. Κατά το άρθρο 30 του κανονισμού 1/2003, η Επιτροπή υποχρεούται να δημοσιεύει τις αποφάσεις που λαμβάνει κατ' εφαρμογήν των άρθρων 7, 9, 10 και 24 του κανονισμού αυτού.

111. Η Επιτροπή συμμορφώνεται προς την υποχρέωση αυτή δημοσιεύοντας στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* περίληψη των αποφάσεων που εκδίδονται βάσει των άρθρων 101 και/ή 102 ΣΛΕΕ σε όλες τις επίσημες γλώσσες «σύντομα μετά» την έκδοσή τους⁵⁰.

112. Κατά την πρακτική της, η Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Επιτροπής επίσης δημοσιεύει «το συντομότερο δυνατόν» στον διαδικτυακό της τόπο μη εμπιστευτικά κείμενα των αποφάσεων που εκδίδονται βάσει των άρθρων 101 ή 102 ΣΛΕΕ, μολονότι, σε αντίθεση με τις περιλήψεις, οι αποφάσεις δημοσιεύονται μόνο στη γλώσσα διαδικασίας. Λόγω της υποχρέωσης

⁴⁷ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψη 47).

⁴⁸ Βλ. απόφαση Cogeco (σκέψεις 48, 49 και 50).

⁴⁹ Εκτιμώ, στο πλαίσιο αυτό, ότι η ανάλυση που ακολουθεί είναι εξίσου κρίσιμη για τον προσδιορισμό της *dies a quo* σε περίπτωση που το άρθρο 10 της οδηγίας αυτής τύχει εφαρμογής.

⁵⁰ Βλ. αιτιολογική σκέψη 148 της ανακοινώσεως σχετικά με τις βέλτιστες πρακτικές για τη διεξαγωγή των διαδικασιών που αφορούν τα άρθρα 101 και 102 της ΣΛΕΕ (ΕΕ 2011, C 308, σ. 6).

προστασίας του επιχειρηματικού απορρήτου και των εμπιστευτικών πληροφοριών των μερών, τα εν λόγω μη εμπιστευτικά κείμενα δημοσιεύονται κατά κανόνα μετά την έκδοση των αποφάσεων αυτών⁵¹.

113. Υπενθυμίζω ότι, στην υπό κρίση υπόθεση, η απόφαση της Επιτροπής εξεδόθη στις 19 Ιουλίου 2016. Αυθημερόν η Επιτροπή ανακοίνωσε την έκδοση της απόφασεως αυτής μέσω ανακοινωθέντος Τύπου διαθέσιμου στον διαδικτυακό της τόπο⁵². Ακολούθως, η Επιτροπή δημοσίευσε, στις 6 Απριλίου 2017, περίληψη της εν λόγω απόφασεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Την ίδια ημέρα, η Επιτροπή δημοσίευσε προσωρινό μη εμπιστευτικό κείμενο της απόφασεως στον διαδικτυακό τόπο της Γενικής Διευθύνσεως Ανταγωνισμού.

2) *Επί της υπάρξεως υποχρέωσης ενημερώσεως που βαρύνει τον ζημιωθέντα λόγω παραβάσεως του δικαίου του ανταγωνισμού*

114. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, τίθεται το ζήτημα κατά πόσον οι πιθανώς ζημιωθέντες υπέχουν υποχρέωση να συμμορφώνονται προς ορισμένο καθήκον επιμελείας κατά τον χειρισμό των υποθέσεών τους, προκειμένου να λάβουν τις απαραίτητες πληροφορίες που καθιστούν δυνατή την εκ μέρους τους άσκηση αγωγής αποζημιώσεως, και σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, σε ποιο βαθμό το συγκεκριμένο καθήκον επιμελείας τους επιβάλλει να παρακολουθούν τις δημοσιεύσεις των ανακοινωθέντων Τύπου της Επιτροπής σχετικά με την έκδοση αποφάσεων κατ' εφαρμογήν του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.

115. Οι εναγόμενες υποστηρίζουν ότι, επειδή οι καταγγέλλοντες είναι επιχειρήσεις ή έμπειροι επαγγελματίες, απαιτείται τέτοιο καθήκον επιμελείας. Κατά την άποψή τους, από ορισμένα στοιχεία –όπως από την κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης της εκδόσεως της απόφασεως κατά την ημέρα της δημοσιεύσεως του ανακοινωθέντος Τύπου ή από το γεγονός ότι δικηγορικά γραφεία, επενδυτικές εταιρίες και άλλοι ειδικοί που ασχολούνται με τέτοιου είδους αξιώσεις αποζημιώσεως φαίνεται ότι ανακοίνωσαν τη δυνατότητα ασκήσεως αγωγής κατά των κατασκευαστών φορτηγών– συνάγεται ότι οι αγοραστές φορτηγών δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι αγνοούσαν την απόφαση της Επιτροπής.

116. Ως εκ τούτου, κατά τις εναγόμενες, πρέπει να θεωρηθεί ότι ο ενάγων έλαβε γνώση της παραβάσεως από της δημοσιεύσεως του ανακοινωθέντος Τύπου και ότι ήταν σε θέση να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως ή, τουλάχιστον, να διακόψει την παραγραφή διά της αποστολής εγγράφου ήδη από την ημερομηνία αυτή, πράγμα που φαίνεται ότι έπραξαν άλλοι αγοραστές φορτηγών που ήδη έχουν στραφεί κατά των κατασκευαστών φορτηγών ενώπιον των ισπανικών δικαστηρίων.

117. Δεν αμφισβητώ το γεγονός ότι, κατά την ημερομηνία δημοσιεύσεως του ανακοινωθέντος Τύπου, ορισμένοι παράγοντες που δραστηριοποιούνται στην αγορά την οποία αφορά η επίμαχη σύμπραξη έλαβαν γνώση του γεγονότος ότι η Επιτροπή εξέδωσε τέτοια απόφαση. Είναι επίσης σαφές ότι, λαμβανομένων υπόψη της διάρκειας της έρευνας και των ανακοινωθέντων Τύπου που εξέδιδε η Επιτροπή κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της (τα οποία πιθανώς αναπαρήχθησαν στον

⁵¹ Βλ. αιτιολογική σκέψη 149 της ανακοινώσεως σχετικά με τις βέλτιστες πρακτικές για τη διεξαγωγή των διαδικασιών που αφορούν τα άρθρα 101 και 102 της ΣΛΕΕ.

⁵² Βλ. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/IP_16_2582.

τύπο σε διάφορα κράτη μέλη)⁵³, καθώς και των διακυβευμάτων για τους αγοραστές των προϊόντων, ευλόγως αναμένεται ότι ένα τμήμα της αγοράς ήταν εν γνώσει της διεξαγόμενης από την Επιτροπή έρευνας και, κατά μείζονα λόγο, της αποφάσεως της Επιτροπής.

118. Δεν θεωρώ ωστόσο ότι υφίσταται γενικό καθήκον επιμελείας από πλευράς των ζημιωθέντων λόγω παραβάσεων του ανταγωνισμού, το οποίο να τους επιβάλλει να παρακολουθούν τη δημοσίευση τέτοιων ανακοινωθέντων Τύπου.

119. Βεβαίως, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ασκήσεως αγωγών αποζημιώσεως, ενώπιον ορισμένων δικαστηρίων, μετά τη δημοσίευση του ανακοινωθέντος Τύπου ή ακόμη και πριν από αυτήν⁵⁴. Εντούτοις, η πρακτική αυτή (η οποία άλλωστε δεν είναι καθολική ιδίως δεδομένων των διαφορετικών προσεγγίσεων που επέλεξαν τα κράτη μέλη όσον αφορά τον χρόνο έναρξης της προθεσμίας παραγραφής⁵⁵) δεν δημιουργεί, κατά τη γνώμη μου, «καθήκον επιμελείας» το οποίο να επιβάλλει σε όλους τους ζημιωθέντες λόγω παραβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού την υποχρέωση να ασκήσουν αγωγές αποζημιώσεως επί τη βάση των εν λόγω ανακοινωθέντων Τύπου.

120. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι ο ζημιωθείς, απλώς και μόνο με τη δημοσίευση ανακοινωθέντος Τύπου στον διαδικτυακό τόπο της Επιτροπής, έχει λάβει γνώση όλων των πληροφοριών που είναι απαραίτητες για την άσκηση του δικαιώματός του προς έγερση αγωγής αποζημιώσεως. Όπως και η Επιτροπή, εκτιμώ ότι το να απαιτηθεί από τον πιθανώς ζημιωθέντα να επιδείξει υπέρμετρα υψηλό βαθμό επιμελείας, που να βαίνει πέραν αυτών που ευλόγως αυτός θα μπορούσε να γνωρίζει, θα έθιγε το δικαίωμά του να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από πρακτική αντίθετη προς τον ανταγωνισμό. Κατά συνέπεια, η αρχή της πλήρους αποτελεσματικότητας των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, καθώς επίσης και η αρχή της ασφάλειας δικαίου που είναι συμφυής με τη θέσπιση της παραγραφής, επιτάσσουν το εν λόγω καθήκον επιμελείας να μην είναι υπερβολικά επαχθές για το πρόσωπο που ζητεί αποζημίωση⁵⁶.

121. Σημειώνω, τέλος, ότι στη δικαστική πρακτική ορισμένων κρατών μελών φαίνεται ότι γίνεται διάκριση μεταξύ των «επαγγελματιών» καταναλωτών ή των μεγάλων επιχειρήσεων και των «απλών» καταναλωτών, όσον αφορά το προβαλλόμενο «καθήκον επιμελείας». Οι πρώτοι θεωρείται ότι υπέχουν αυξημένη υποχρέωση επιμέλειας σε σχέση με τους δεύτερους, η οποία τους επιβάλλει να παρακολουθούν τη δημοσίευση του ανακοινωθέντος Τύπου της Επιτροπής.

⁵³ Συναφώς, πρέπει να παρατηρηθεί ότι, το 2011, η Επιτροπή επιβεβαίωσε ότι διενήργησε αιφνίδιους ελέγχους στο πλαίσιο της έρευνας της στον τομέα της κατασκευής φορτηγών (βλ. ενημερωτικό δελτίο της 18ης Ιανουαρίου 2011, «Anitrust: Commission confirms unannounced inspections in the truck sector», διαθέσιμη μόνο στην αγγλική γλώσσα στον διαδικτυακό τόπο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_29). Στη συνέχεια, το 2014, η Επιτροπή επιβεβαίωσε επίσης μέσω ανακοινωθέντος Τύπου ότι απηύθυνε έγγραφο κοινοποίησης αιτιάσεων σε κατασκευαστές φορτηγών για τους οποίους υπήρχαν υπόνοιες ότι συμμετείχαν σε σύμπραξη (βλ. ανακοινωθέν Τύπου της 20ής Νοεμβρίου 2014, «Συμπράξεις: η Επιτροπή απευθύνει έγγραφο κοινοποίησης αιτιάσεων σε κατασκευαστές φορτηγών για τους οποίους υπάρχουν υπόνοιες ότι συμμετείχαν σε σύμπραξη», διαθέσιμη στη γερμανική, την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα στον διαδικτυακό τόπο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/IP_14_2002). Πάντως, τα δύο αυτά έγγραφα δεν προσδιορίζουν ούτε τις επιχειρήσεις που αποτελούσαν το αντικείμενο της έρευνας ούτε τις γεωγραφικές αγορές ούτε τα επίμαχα προϊόντα ή τη διάρκεια της ερευνώμενης παραβάσεως κατά την περίοδο αυτή.

⁵⁴ Thomas, B., και Aubin, F., σε Amaro, R. (επιμ.), *Private Enforcement of Competition Law in Europe*, 1η έκδοση, Βρυξέλλες, Bruylant, 2021, «Chapter 7 – Limitation period», σ. 170 έως 172.

⁵⁵ Van Bael & Bellis, *Competition Law of the European Union*, 6η έκδοση, Kluwer Law International, 2021, «Chapter 11: Private Enforcement», σ. 1322.

⁵⁶ Βλ. απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Courage και Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 26)

122. Μολονότι, εν τέλει, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει κατά περίπτωση κατά πόσον το καθήκον επιμελείας επέβαλλε στον ζημιωθέντα να παρακολουθήσει την εξέλιξη μιας υποθέσεως ανταγωνισμού προκειμένου να ασκήσει τα δικαιώματά του, φρονώ ότι τέτοια διάκριση μεταξύ των ζημιωθέντων ενέχει τον κίνδυνο να αυξηθεί η (ήδη ενυπάρχουσα) αβεβαιότητα στον τομέα της εφαρμογής του άρθρου 101 ΣΛΕΕ με πρωτοβουλία των ιδιωτών. Δεδομένου ότι το πεδίο δράσεως των πιθανώς ζημιωθέντων δεν είναι ομοιογενές, ο απαιτούμενος σε κάθε περίπτωση βαθμός επιμελείας εξαρτάται κατ' ανάγκη από πληθώρα κριτηρίων που σχετίζονται με τις ιδιαίτερες περιστάσεις που αφορούν τον πιθανώς ζημιωθέντα, όπως, για παράδειγμα, το μέγεθος της επιχειρήσεως του επίμαχου αγοραστή, η ποσότητα ή ο όγκος του αγορασθέντος προϊόντος, η δομή της αγοράς, οι όροι της συγκεκριμένης αγοράς, καθώς και άλλα κριτήρια τα οποία καταδεικνύουν την πρακτική δυσκολία μιας τέτοιας διακρίσεως. Επομένως, φρονώ ότι, τουλάχιστον ως προς τα ανακοινωθέντα Τύπου και τις αποφάσεις της Επιτροπής στον τομέα των παραβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού, πρέπει να καθορίζονται σαφή και προβλέψιμα κριτήρια όσον αφορά τη «γνώση», όπως η σύνδεσή της (μέσω της θεσπίσεως τεκμηρίου, επί παραδείγματι) με τη δημοσίευση της περιλήψεως αποφάσεως της Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

123. Κατόπιν των ανωτέρω, φρονώ ότι, στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως τύπου «follow-on», η σύνδεση με ένα αντικειμενικό στοιχείο όπως η δημοσίευση της αποφάσεως της Επιτροπής περί διαπιστώσεως της παραβάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης* –η οποία αποτελεί την τελευταία πράξη της εφαρμογής του άρθρου 101 ΣΛΕΕ από τους δημόσιους φορείς– καθιστά δυνατό τον προσδιορισμό του χρονικού σημείου ενάρξεως της παραγραφής με σαφήνεια, ακρίβεια και διαφάνεια, τόσο για τις επιχειρήσεις που συμμετείχαν σε σύμπραξη όσο και για τους ζημιωθέντες. Συνεπώς, το δικαίωμα του ζημιωθέντος να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως συνεπεία συμπεριφοράς αντίθετης προς τον ανταγωνισμό γεννάται κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεως της Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται η συμπεριφορά αυτή, και πιο συγκεκριμένα κατά τον χρόνο δημοσιεύσεως της αποφάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

124. Επισημαίνω, εξάλλου, ότι, λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της περιλήψεως της αποφάσεως, δυσκολεύομαι να αντιληφθώ για ποιον λόγο να μην μπορεί η περίληψη να δημοσιευθεί την ίδια ημέρα με την έκδοση της αποφάσεως της Επιτροπής και τη δημοσίευση του ανακοινωθέντος Τύπου. Συγκεκριμένα, σε αντίθεση με το μη εμπιστευτικό κείμενο της αποφάσεως, για το οποίο η χρονική απόκλιση μεταξύ της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως και της δημοσιεύσεως του μη εμπιστευτικού κειμένου αυτής δικαιολογείται από την ανάγκη προστασίας του επιχειρηματικού απορρήτου και των εμπιστευτικών πληροφοριών των μερών, τέτοια ανάγκη δεν φαίνεται να υφίσταται για τη δημοσίευση της περιλήψεως της αποφάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*⁵⁷.

⁵⁷ Επισημαίνω συναφώς ότι η χρονική απόκλιση μεταξύ της δημοσιεύσεως της περιλήψεως μιας αποφάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, μετά πάροδο πολλών μηνών από της εκδόσεώς της, και της δημοσιεύσεως του ανακοινωθέντος Τύπου την ημέρα εκδόσεως της αποφάσεως αυτής ενδέχεται να δημιουργήσει ανασφάλεια δικαίου, η οποία θέτει σε κίνδυνο την αποτελεσματική και ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού εντός της Ένωσης δεδομένων των διαφορετικών προσεγγίσεων που επέλεξαν τα κράτη μέλη όσον αφορά την *dies a quo*.

3) Το περιεχόμενο του ανακοινωθέντος Τύπου και της αποφάσεως της Επιτροπής στη λεγόμενη υπόθεση των «Φορτηγών»

125. Πρέπει κατ' αρχάς να σημειωθεί ότι, σε σχέση με τις περιλήψεις των αποφάσεων που δημοσιεύονται στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, τα ανακοινωθέντα Τύπου κατά κανόνα περιέχουν λιγότερο λεπτομερή στοιχεία σχετικά με τις περιοριστικές του ανταγωνισμού συμπεριφορές και τους λόγους για τους οποίους αυτές συνιστούν παράβαση.

126. Εξάλλου, τα ανακοινωθέντα Τύπου δεν απευθύνονται άμεσα στα μέρη για τα οποία οι δημοσιευόμενες πληροφορίες ενδέχεται να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και, επομένως, δεν προορίζονται να παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων. Σχετική ανακοίνωση νομικού περιεχομένου περιλαμβάνεται στον διαδικτυακό τόπο της Επιτροπής⁵⁸.

127. Στην προκειμένη περίπτωση, σε αντίθεση με την απόφαση επί της λεγόμενης υποθέσεως των «Φορτηγών», η οποία δημοσιεύθηκε σε όλες τις επίσημες γλώσσες της Ένωσης, το ανακοινωθέν Τύπου δημοσιεύθηκε μόνο σε έξι επίσημες γλώσσες⁵⁹. Υπογραμμίζω, επιπλέον, ότι το ανακοινωθέν Τύπου δεν δημοσιεύθηκε στην ισπανική γλώσσα, ήτοι στη γλώσσα της χώρας καταγωγής του ενάγοντος της κύριας δίκης. Επισημαίνω επίσης ότι στο ανακοινωθέν Τύπου περιλαμβάνεται μνεία περί της δυνατότητας των προσώπων ή των επιχειρήσεων που υπέστησαν ζημία από αντίθετες προς τον ανταγωνισμό πρακτικές όπως οι περιγραφόμενες να προσφύγουν στα δικαστήρια των κρατών μελών και να ζητήσουν αποζημίωση⁶⁰.

128. Στο σημείο αυτό, πρέπει να εξεταστούν τα κύρια σημεία ενός ανακοινωθέντος Τύπου που παρέχουν στον ζημιωθέντα τη δυνατότητα να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης.

129. Πρώτον, το ανακοινωθέν Τύπου δεν προσδιορίζει τους συγκεκριμένους αποδέκτες της αποφάσεως (η μητρική εταιρία και οι θυγατρικές, τις οποίες ενδεχομένως αφορά η απόφαση, δεν μνημονεύονται στο σύνολό τους) ούτε αναφέρει την εταιρική επωνυμία των νομικών οντοτήτων κατά των οποίων απευθύνεται η απόφαση⁶¹, αλλά μόνον τις εμπορικές επωνυμίες των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων. Αντιθέτως, η περίληψη της αποφάσεως κατονομάζει τους παραβάτες.

130. Δεύτερον, το ανακοινωθέν Τύπου δεν περιέχει επαρκώς λεπτομερή περιγραφή της παραβάσεως και, ιδίως, δεν αναφέρει τα συγκεκριμένα είδη φορτηγών τα οποία αφορά η παράβαση. Αναφέρει απλώς ότι η παράβαση αφορά τα φορτηγά «μεσαίου βάρους» (βάρους μεταξύ 6 και 16 τόνων) και τα «βαρέα» φορτηγά (άνω των 16 τόνων), ενώ η περίληψη της αποφάσεως διευκρινίζει ότι στα μεσαία και βαρέα φορτηγά περιλαμβάνονται τόσο τα άκαμπτα

⁵⁸ Πρβλ: https://ec.europa.eu/info/legal-notice_fr.

⁵⁹ Το ανακοινωθέν Τύπου δημοσιεύθηκε στη γερμανική, την αγγλική, τη γαλλική, την ιταλική, την ολλανδική και τη σουηδική γλώσσα.

⁶⁰ Ένας σύνδεσμος, τόσο προς το κείμενο της οδηγίας 2014/104 όσο και προς τον διαδικτυακό τόπο της Γενικής Διευθύνσεως Ανταγωνισμού της Επιτροπής που περιέχει επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης σε υποθέσεις συμπράξεων και καταχρήσεως δεσπόζουσας θέσεως, καθώς και πρακτικό οδηγό για τον τρόπο ποσοτικοποίησης της ζημίας που προκαλείται από τις παραβάσεις των κανόνων του ανταγωνισμού, είναι διαθέσιμος για το κοινό.

⁶¹ Πάντως επισημαίνεται ότι, κατόπιν της μεταφορτώσεως του ανακοινωθέντος Τύπου, μερικές ημέρες μετά τη δημοσίευσή του (στις 25 Ιουλίου 2016) στο τμήμα του διαδικτυακού τόπου της Γενικής Διευθύνσεως Ανταγωνισμού της Επιτροπής που αφορά τη λεγόμενη υπόθεση των «Φορτηγών», οι εταιρικές επωνυμίες των επιχειρήσεων κατά των οποίων απευθύνεται η απόφαση της Επιτροπής εμφανίζονταν ήδη στο επάνω μέρος της σχετικής με την υπόθεση ιστοσελίδας (βλ. https://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=1_39824). Επομένως, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο τα πρόσωπα που ανέγνωσαν το ανακοινωθέν Τύπου να μπόρεσαν να λάβουν γνώση της ταυτότητας των αποδεκτών της αποφάσεως.

φορτηγά όσο και τα ρυμουλκά φορτηγά και ότι η απόφαση δεν αφορά τις υπηρεσίες μετά την πώληση ή άλλες υπηρεσίες και εγγυήσεις για τα φορτηγά ούτε την πώληση μεταχειρισμένων φορτηγών ή οποιαδήποτε άλλα προϊόντα ή υπηρεσίες.

131. Τρίτον, το ανακοινωθέν Τύπου δεν αναφέρει ούτε την ακριβή χρονική διάρκεια της παραβάσεως ούτε τη διάρκεια της παραβάσεως που αποδίδεται σε έκαστη νομική οντότητα κατά της οποίας απευθύνεται η εν λόγω απόφαση. Σημειώνει απλώς ότι η παράβαση «διήρκεσε 14 έτη, από το 1997 ως το 2011», ενώ η περίληψη της αποφάσεως αναφέρει την ακριβή χρονική διάρκεια αυτής (από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011), προσδιορίζοντας την αποδιδόμενη σε έκαστη εκ των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων διάρκεια συμμετοχής στη διαπιστωθείσα σύμπραξη.

132. Όμως, τα στοιχεία αυτά είναι, κατά τη γνώμη μου, κρίσιμα προκειμένου να μπορέσει ο ζημιωθείς να προσδιορίσει αν η παράβαση έλαβε χώρα σε γεωγραφική αγορά που τον αφορά και κατά τη διάρκεια χρονικής περιόδου κατά την οποία αυτός πράγματι αγόρασε το είδος και το μοντέλο των φορτηγών που αποτέλεσαν αντικείμενο της συμπράξεως.

133. Κατόπιν των ανωτέρω και λαμβανομένων υπόψη του αντικειμένου και της φύσεως των ανακοινωθέντων Τύπου και κυρίως του περιεχομένου αυτών, είναι προφανές, κατά τη γνώμη μου, ότι ο ζημιωθείς δεν μπορούσε να έχει στη διάθεσή του τα στοιχεία που του παρείχαν τη δυνατότητα να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως παρά μόνον από την ημερομηνία δημοσίευσής της περιλήψεως της αποφάσεως στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

134. Συναφώς, επισημαίνω ότι, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Ισπανικής Κυβερνήσεως και υπό την επιφύλαξη εξακριβώσεως εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου, φαίνεται ότι τα ισπανικά δικαστήρια ερμηνεύουν το καθεστώς παραγραφής στο πλαίσιο αγωγών αποζημιώσεως που ασκούνται βάσει του άρθρου 1902 του αστικού κώδικα υπό την έννοια ότι η ενιαύσια προθεσμία παραγραφής δεν αρχίζει να τρέχει παρά μόνον από τη δημοσίευση της περιλήψεως των αποφάσεων της Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

135. Συνεπώς, εκτιμώ ότι σε μια υπόθεση όπως αυτή της κύριας δίκης η αξίωση δεν έχει παραγραφεί.

2. Το τεκμήριο ζημίας υπό το πρίσμα της αρχής της αποτελεσματικότητας του δικαίου του ανταγωνισμού

136. Όσον αφορά την απόδειξη υπάρξεως ζημίας εκ μέρους του ενάγοντος, αυτή πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του κοινού δικαίου, λαμβανομένης υπόψη της μη δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104, η οποία διαπιστώθηκε κατά την εξέταση του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος.

137. Πρώτον, επισημαίνω ότι το άρθρο 16, παράγραφος 1, του κανονισμού 1/2003, το οποίο κωδικοποιεί τη νομολογία του Δικαστηρίου και ιδίως την απόφαση Masterfoods και HB⁶², προβλέπει ότι, όταν τα εθνικά δικαστήρια αποφαινούνται σχετικά με συμφωνίες, αποφάσεις ή πρακτικές που εμπίπτουν στο άρθρο 101 ή 102 ΣΛΕΕ, οι οποίες έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο αποφάσεως της Επιτροπής, τα δικαστήρια αυτά δεν μπορούν να λαμβάνουν αποφάσεις που συγκρούονται με την απόφαση την οποία έχει λάβει η Επιτροπή.

⁶² Βλ. απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2000 (C-344/98, EU:C:2000:689).

138. Κατά τη γνώμη μου, τούτο καθιστά ευχερέστερη την απόδειξη υπάρξεως αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παραβάσεως (η οποία έχει ήδη διαπιστωθεί με την απόφαση της Επιτροπής) και της προκληθείσας ζημίας, χωρίς αναδρομική εφαρμογή του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104.

139. Δεύτερον, όπως μνημονεύθηκε στο σημείο 85 των παρουσών προτάσεων, ουδέν εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόζουν τα σχετικά με το βάρος αποδείξεως τεκμήρια περί υπάρξεως ζημίας τα οποία προϋφίσταντο των αντίστοιχων εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο και των οποίων η συμβατότητα προς τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης πρέπει να εκτιμάται λαμβανομένων ιδίως υπόψη των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας⁶³.

140. Συναφώς, παρατηρώ ότι, κατά την αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2014/104, ελλείπει διατάξεων του δικαίου της Ένωσης (και επομένως εκτός του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής), οι εθνικοί κανόνες που διέπουν την άσκηση του δικαιώματος αποζημιώσεως για ζημία προκληθείσα λόγω παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, μεταξύ δε αυτών και εκείνοι που αφορούν πτυχές που δεν ρυθμίζονται στην εν λόγω οδηγία, όπως η έννοια της «αιτιώδους συνάφειας» μεταξύ της παραβάσεως και της ζημίας, πρέπει να συνάδουν με τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας.

141. Τούτο σημαίνει ότι οι εθνικοί κανόνες «[με τη] διατύπωση και [την] εφαρμογή τους δεν θα πρέπει να καθιστούν υπερβολικά δυσχερή ή πρακτικά αδύνατη την άσκηση του κατοχυρωμένου από τη ΣΛΕΕ δικαιώματος αποζημιώσεως», ώστε να παρέχουν στο εθνικό δικαστήριο περιθώριο εκτιμήσεως και ερμηνείας κατά τον εκ μέρους του προσδιορισμό της προκληθείσας ζημίας⁶⁴.

142. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, προτείνω να δοθεί στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα η απάντηση ότι το άρθρο 101 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε ερμηνεία εθνικής διατάξεως σύμφωνα με την οποία αποκλείεται η αναδρομική εφαρμογή της πενταετούς προθεσμίας για την άσκηση αγωγής και του μαχητού τεκμηρίου προκλήσεως ζημίας λόγω των συμπράξεων, που προβλέπονται, αντιστοίχως, στο άρθρο 10, παράγραφος 3, και στο άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104. Ωστόσο, το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας επιτάσσουν η διέπущα την αξίωση αποζημιώσεως εθνική ρύθμιση να προβλέπει ότι η προθεσμία παραγραφής δεν αρχίζει να τρέχει παρά μόνον από την ημέρα δημοσιεύσεως της περιλήψεως της αποφάσεως της Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

V. Πρόταση

143. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα του Audiencia Provincial de León (εφετείου περιφέρειας León, Ισπανία) ως εξής:

1) Το άρθρο 101 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε ερμηνεία εθνικής διατάξεως σύμφωνα με την οποία αποκλείεται η αναδρομική εφαρμογή της πενταετούς προθεσμίας για την άσκηση αγωγής και του μαχητού τεκμηρίου προκλήσεως ζημίας λόγω των συμπράξεων, που προβλέπονται, αντιστοίχως, στο άρθρο 10, παράγραφος 3, και στο άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές

⁶³ Βλ. αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2014/104.

⁶⁴ Βλ. αιτιολογική σκέψη 11 της οδηγίας 2014/104.

αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας επιτάσσουν η διέπουσα την αξίωση αποζημίωσης εθνική ρύθμιση να προβλέπει ότι η προθεσμία παραγραφής δεν αρχίζει να τρέχει παρά μόνον από την ημέρα δημοσίευσης της περιλήψεως της αποφάσεως της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*.

- 2) Το άρθρο 22, παράγραφος 2, της οδηγίας 2014/104 έχει την έννοια ότι το άρθρο 10 της οδηγίας αυτής δεν έχει εφαρμογή επί αγωγής αποζημίωσης η οποία, καίτοι ασκήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της εν λόγω οδηγίας και των εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, εντούτοις αφορά πραγματικά περιστατικά και κυρώσεις προγενέστερα της έναρξης ισχύος των διατάξεων αυτών.
- 3) Το άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται στην εφαρμογή των εθνικών διατάξεων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο που έχουν θεσπιστεί σε συμμόρφωση προς το άρθρο 17, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής περί απονομής στα εθνικά δικαστήρια της εξουσίας εκτιμήσεως του ύψους της ζημίας, επί των ζημιών που προκλήθηκαν από παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού η οποία έπαυσε πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης ασκηθείσας μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο. Το άρθρο 22, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας έχει την έννοια ότι αντιτίθεται στην εφαρμογή των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που έχουν θεσπιστεί για τη θέση σε εφαρμογή του άρθρου 17, παράγραφος 2, της ίδιας οδηγίας, το οποίο προβλέπει μαχητό τεκμήριο προκλήσεως ζημίας λόγω των συμπράξεων, επί των παραβάσεων που διαπράχθηκαν πριν από την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης ασκηθείσας μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής διατάξεως μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο.